

Toekomstverwachtingen van jongvolwassenen

Onderzoek in samenwerking met de Stichting P&V

Rapport 2

Beter doen dan de ouders?¹

MARK ELCHARDUS &

PETRUS TE BRAAK

Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR
Pleinlaan 2, 1050 Brussel
<http://www.vub.ac.be/TOR/>

---

¹ Met dank aan Saskia De Groof, Sabine Genten, Monika Sie Dhian Ho en Wendy Smits voor het kritisch nalezen van het manuscript, zeer nuttige commentaar en/of hulp bij de analyse

Inhoud

1	Inleiding.....	3
2	De ouders als referentiegroep	4
3	Zullen we het nog even goed hebben als onze ouders?	7
4	Is vooruitgang nog voor iedereen?.....	11
5	Open toekomst.....	14
	5.1 "No future" – heeft de toekomst zich mettertijd gesloten?	15
	5.2 Geeft een open toekomst hoop?	18
6	Onderwijsmobiliteit	20
	6.1 Hoeveel onderwijsmobiliteit is er?	20
	6.2 Het effect van onderwijsmobiliteit op toekomstoptimisme	21
7	Inkomensmobiliteit	23
8	Arbeidsmarktpositie	26
9	De werkloosheidservaring	28
10	Moet men gezond zijn om het even goed te kunnen doen als de ouders?.....	31
11	Loont migratie?	34
12	De toekomst naar taalgemeenschap.....	37
13	Een multivariate toets	38
	13.1 Een maat van algemene vooruitgang ten opzichte van de ouders	39
14	De levendigheid van het persoonlijke vooruitgangdenken	45
15	Samenvatting en besluit.....	47
16	Literatuur	52

1 Inleiding

In het najaar van 2013 organiseerde de onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel, in samenwerking met ResearchAnalysisVision, een survey-onderzoek in samenwerking met de Stichting P&V. Een representatief staal van 6.000 jongvolwassen inwoners van België, tussen de 25 en 35 jaar oud, werd uitgenodigd om deel te nemen. Zij werden gepeild naar hun toekomstverwachtingen en –dromen op zowel persoonlijk als maatschappelijk vlak. Zo kregen zij de mogelijkheid om zich uit te spreken over hun toekomst op het vlak van onder andere hun gezinsleven, carrière en vrije tijd. Wat betreft de maatschappelijke toekomst stonden thema's als het milieu, de arbeidsmarkt, de multiculturele samenleving en de politiek centraal.

De steekproef werd getrokken op het Rijksregister, een ambtelijke gegevensbank voor bevolkingsgegevens. Er werd gebruik gemaakt van een disproportioneel gestratificeerde toevalssteekproef naar gewest. Dat wil zeggen dat respondenten louter toevallig werden getrokken, maar de proportie geselecteerde respondenten per gewest van te voren is opgelegd om ervoor te zorgen dat van de kleinste strata (in dit geval het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) toch voldoende respondenten aanwezig zijn om een analyse mogelijk te maken. Uiteindelijk werden 1.555 Brusselaars, 2.555 Vlamingen en 1.890 Walen uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek.

Onder meer door het groot aantal enquêtes in dit land staan responscijfers onder druk. Om een maximale respons te krijgen, werden de respondenten tot vijf maal toe gecontacteerd. Bij het afsluiten van het veldwerk hebben we in totaal 1.964 vragenlijsten ontvangen. De berekening van de netto-respons gebeurde volgens de richtlijnen van de American Association for Public Opinion Research (AAPOR, 2011: 45). Zij bedraagt 37%. Vergelijkend onderzoek op basis van de responscijfers van 147 gepubliceerde studies, beveelt een minimum van 40% aan. De netto respons wordt naar beneden gehaald door de zeer lage respons in het Brussels gewest, 29%, daar waar hij in Vlaanderen 41% bedraagt. Gezien de lage respons in Brussel is ervoor geopteerd de analyses per taalgroep te specificeren, in plaats van naar gewest. Hierdoor zijn de Brusselaars verdeeld over de Nederlands- en Franstaligen.

Naast non-respons is de representativiteit van de steekproef een belangrijk issue bij het uitvoeren van een survey. Om deze te verhogen werd de steekproef gewogen op bevolkingskenmerken die gekend zijn. Voor het wegen van onze data hebben we gegevens, afkomstig van de Enquête naar de Arbeidskrachten, gebruikt over de verdeling van de kenmerken 'gewest', 'leeftijd', 'geslacht' en 'onderwijsniveau' in de populatie die we bestuderen.

Meer gedetailleerde informatie over de technische aspecten van het onderzoek kan worden gevonden in het Kort Technisch Verslag (Elchardus & te Braak, 2014).

2 De ouders als referentiegroep

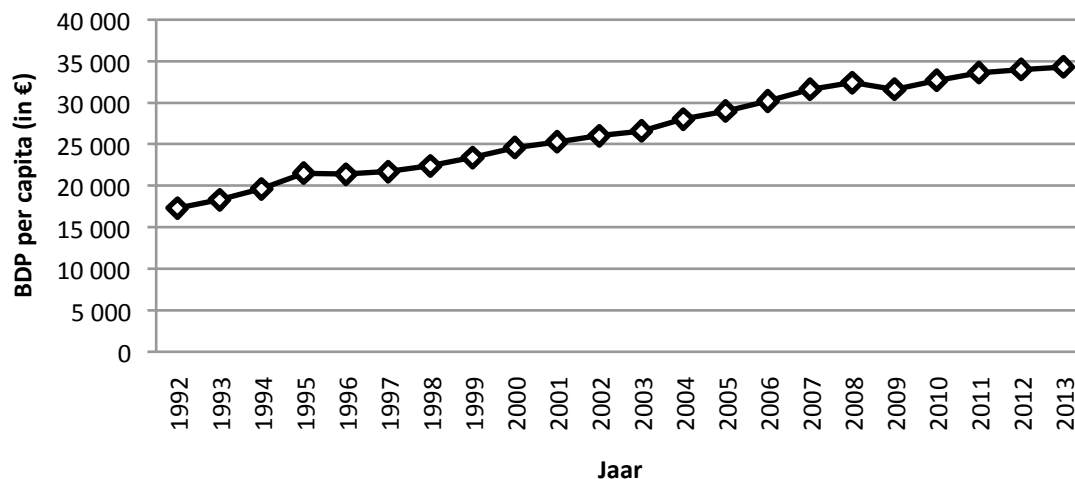
In het begin van de vragenlijst werd de respondent de volgende vraag gesteld: *Denkt u dat u, als u veertig bent, het op de volgende domeinen beter, hetzelfde of slechter zult hebben in vergelijking met uw ouders toen zij veertig waren?* Er werd gepeild naar de vergelijking van de algemene levensstandaard, de wijze waarop men de vrije tijd kan besteden, het comfort van de woning, de kwaliteit van de woonomgeving, de financiële situatie, de reizen die men kan maken, de gezondheidssituatie en de werkzekerheid.

Door de vraagstelling worden jongvolwassenen gedwongen na te denken over de situatie in hun gezin van herkomst. Dit maakt dat de toekomstverwachtingen vergeleken worden met een heel concreet referentiepunt: een situatie die de respondent zelf heeft meegemaakt. Het is waarschijnlijk dat de ouders een belangrijk referentiepunt vormen om te oordelen of men, in vergelijking met hen, aan levenskwaliteit wint of verliest. Het houdt ook in dat de toekomstverwachtingen gebaseerd worden op een toestand uit het verleden. Vanuit deze toestand wordt vervolgens een verwachting uitgesproken ten opzichte van de toekomst. Deze eigenschappen hebben toekomstvergelijkingen met anderen, zoals vrienden, niet.

De periode waarover de respondenten een verwachting uitspreken (waar hun ouders 40 waren en zij zelf 40 worden), begint – berekend op basis van de gemiddelde leeftijd van de moeder bij geboorte van een kind – voor de oudste cohorten in 1992 en voor de jongste in 2003 (de gemiddelde leeftijd van de moeder bij geboorte van een kind bedroeg in 1992 28 en in 2003 29 jaar (Eurostat 2014a)). Zelf zullen zij de leeftijd van 40 jaar bereiken tussen 2018 en 2028. Voor de oudste cohorten beslaat de vraag de periode tussen 1992 en 2018, voor de jongste cohorten de periode tussen 2003 en 2028.

Na 1992 kende België een gestage economische groei. In figuur 1 wordt de ontwikkeling weergegeven van het Bruto Binnenlands Product (BBP) per capita vanaf 1992. Sinds 1992 is deze bijna verdubbeld: waar het BBP in 1992 rond de €17.300 lag, bedroeg het BBP in 2013 €34.300 (Eurostat 2014b). Het BBP per capita is over die periode bijna twee keer zo snel gestegen als de inflatie. De financiële situatie kan over het algemeen in België beschouwd worden als verbeterd vanaf de periode dat de ouders 40 jaar oud waren tot op heden. De stijging van het mediaan inkomen is lager dan die van het BBP per capita, maar aangezien over die periode de ongelijkheid in België niet of nauwelijks toenam (Causa et al., 2014) kan men er van uitgaan dat over die periode en zeker tot 2008 de levensstandaard van het modale gezin is verbeterd.

Figuur 1: Evolutie van 1992 tot 2013 van het Belgisch Bruto Binnenlands Product per capita (in €)

(Gegevens afkomstig van Eurostat 2014b)

Door die verbetering van de financiële situatie in België over de tijd – die een groot aantal van onze respondenten tijdens de adolescentie heeft meegemaakt – zou men kunnen verwachten dat de jongvolwassenen van oordeel zijn dat zij het beter zullen hebben dan hun ouders, althans wat betreft de aspecten van de levensstandaard of levenskwaliteit die verband houden met de welvaart. We zien echter dat de gestage groei in 2008 wordt onderbroken door de in een economische crisis ontaarde banken- en financiële crisis. De ernst van deze crisis wordt vergelijkbaar geacht met die van de crisis van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Sindsdien wordt de economische situatie getekend door een reeks recessies. Tussen 2008 en 2009 zien we zelfs een daling van het per capita BBP en vanaf 2009 een lagere groei. De jongvolwassenen zijn bevraagd na 5 jaar van economische crisis, recessie en vertraagde groei. Deze heeft duidelijk zijn sporen nagelaten over hoe er over de economische situatie wordt gecommuniceerd. Zo verschenen er alleen al in één krant, De Standaard, tijdens de looptijd van het onderzoek alleen, niet minder dan 900 artikelen over de kredietcrisis. Het is dus best mogelijk dat dit de stemming drukt en de jongvolwassenen pessimistisch stemt wat betreft de mogelijkheid de welstand van hun ouders te evenaren of te overtreffen.

Een van de vragen die het onderzoek wil beantwoorden is of de hedendaagse jongvolwassenen nu met optimisme of pessimisme naar de toekomst kijken, geloven in gestage vooruitgang en derhalve verwachten de welstand van hun ouders te evenaren of zelfs te overtreffen, dan wel de hoop op gestage vooruitgang hebben opgegeven en vrezen de levensstandaard van hun ouders niet meer of nauwelijks te kunnen evenaren.

Vooraleer we kijken naar het antwoord op die vraag, dient een heel belangrijke bevinding betreffende toekomstverwachtingen te worden signaleerd.

Er is een indrukwekkend aantal onderzoeken dat tot de vaststelling komt dat optimisme over de toekomst, alsook andere kenmerken van de toekomstverwachtingen, sterk verschillen naargelang het over de persoonlijke of de maatschappelijke toekomst gaat² (voor een vroeg voorbeeld zie Lessing, 1971, verder Goertzel & Rosenberg, 1982; Dua & Smyth, 1993; Zaleski et al., 1994; Eckersley, 1999; Arnett, 2000; Peetsma, 2000; Wenglert & Rosén, 2000; Reynolds et al., 2006; Elchardus & Smits, 2007; McElwee & Brittain, 2009).

Kort samengevat komen de bevindingen van dat onderzoek erop neer dat:

(1) Men een duidelijk onderscheid moet maken tussen de persoonlijke en de maatschappelijke toekomst. Optimisme betreffende de persoonlijke toekomst en de toekomst van de samenleving correleert in heel wat studies relatief zwak, rond de $r=0,20$.

(2) Altijd wordt vastgesteld dat het optimisme veel groter is met betrekking tot de persoonlijke dan met betrekking tot de maatschappelijke toekomst. Het is geenszins overdreven te spreken van persoonlijk optimisme en maatschappelijk pessimisme.

(3) De oorzaken of determinanten van de persoonlijke en maatschappelijke toekomst ook erg verschillend zijn. Men dient de twee verschijnselen dus niet alleen te onderscheiden omdat ze zwak correleren, maar ook omdat ze op een verschillende manier gestructureerd zijn.

Verwachtingen in verband met de arbeidsmarkt illustreren dat mooi. Dua & Smyth (1993) vergelijken voor de V.S. surveyresultaten betreffende verwachte tewerkstellingskansen met arbeidsmarktstatistieken over een periode van 21 jaar (van 1969 tot 1991). Zij stellen vast dat de respondenten de tewerkstellingskansen systematisch onderschatten en dus overdreven pessimist zijn. Het gaat hier om een maatschappelijke verwachting, de tewerkstellingskansen. Onderzoek waarbij men jonge mensen vraagt naar hun persoonlijke kansen op de arbeidsmarkt, geven daarentegen blijk van groot optimisme (Reynolds et al., 2006; Wenglert & Rosén, 2000; Newby-Clark & Ross, 2003). Dat optimisme is zelfs zo groot dat de onderzoekers zich bezorgd afvragen of adolescenten niet al te ambitieus zijn geworden (Reynolds et al., 2006).

Deze bevinding maakt duidelijk dat het meten van toekomstverwachtingen flink mis loopt als men niet duidelijk het onderscheid maakt tussen de persoonlijke en de maatschappelijke toekomstverwachtingen. Dat gebeurt bijvoorbeeld onvoldoende bij gebruik van een vraag als "welke bedreigende gebeurtenissen men verwacht". Als men daarbij niet duidelijk specificeert of men bedoelt dat die gebeurtenissen persoonlijk dan

---

² In het onderzoek gaat het soms over de toekomst van de maatschappij, soms over die van de wereld of het ecosysteem, we gebruiken daarvoor steeds het overkoepelende begrip 'maatschappelijke toekomst'.

wel maatschappelijke bedreigend zijn, lopen persoonlijke en maatschappelijke verwachtingen door elkaar (voor een voorbeeld, zie Jacobs et al., 2003: 227). Dit rapport handelt over persoonlijke toekomstverwachtingen.

3 Zullen we het nog even goed hebben als onze ouders?

Voor acht verschillende aspecten van welvaart en levenskwaliteit werd aan de jongvolwassenen gevraagd hun situatie, zoals die zal zijn als ze 40 zullen zijn, te vergelijken met die van hun ouders toen die 40 waren. De antwoorden worden weergegeven in tabel 1.

Tabel 1: Denken Belgische jongvolwassenen het als zij 40 zijn, het beter, hetzelfde of slechter (in %) te hebben dan hun ouders toen zij veertig waren (N=1.902)?

	(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	(Veel) beter / (veel) slechter
Het comfort van uw woning	15,0	32,7	52,3	3,50
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	17,0	32,6	50,3	2,95
Uw gezondheidssituatie	12,6	59,3	28,1	2,23
De reizen die u kunt maken	22,0	31,4	46,5	2,11
Uw algemene levensstandaard	20,6	37,5	42,0	2,04
Uw financiële situatie	32,8	28,8	38,4	1,17
De omgeving waarin u woont	26,3	45,4	28,3	1,08
Uw werkzekerheid	42,7	37,9	19,4	0,45

In tegenstelling tot wat het geval was in de samenlevingen van het Ancien Régime, beschouwen de leden van moderne samenlevingen deze niet als stabiel, maar als veranderlijk (Luhmann, 1976). Dat blijkt ook als de jongvolwassen inwoners van België zich met hun ouders vergelijken. Slechts voor twee van de acht aspecten van levenskwaliteit zijn er betrekkelijk grote groepen die denken dat hun situatie gelijk zal zijn aan die van hun ouders; 59% denkt dat hun gezondheidssituatie dezelfde zal zijn als die van hun ouders en 45% verwacht dat de kwaliteit van hun woonomgeving ongeveer dezelfde zal zijn. Voor de andere aspecten ziet ongeveer twee derde verandering en slechts een derde stabiliteit. Het gaat dus om een samenleving waarin een grote meerderheid niet verwacht hetzelfde leven te leiden als de ouders, maar wel op- en neerwaartse mobiliteit als de regel beschouwt.

De verandering die de meeste jongvolwassenen verwachten is vooruitgang. Vooruitgangdenken, "het beter doen dan de ouders", is nog duidelijk aanwezig. Voor de meeste aspecten is er inderdaad een grote graad van optimisme. Voor het comfort van de woning, de vrijetijdsbesteding, de gezondheidssituatie, de reizen die men kan maken en de algemene levensstandaard zijn de mensen die denken dat ze het beter of veel

beter gaan hebben dan hun ouders meer dan twee keer talrijker dan degenen die denken dat ze het slechter of veel slechter zullen hebben. Voor al die aspecten verwacht 78 tot 86% dat ze het even goed of beter gaan hebben dan hun ouders. Vooral wat het comfort van de woning en de vrijetijdsbesteding betreft, zien zeer velen vooruitgang ten opzichte van de ouders. 52% verwacht op de leeftijd van 40 jaar in een comfortabeler woning te leven dan hun ouders toen die 40 waren; slechts 15% verwacht op dat vlak achteruitgang. 50% verwacht ook op de leeftijd van 40 een vrijetijdsbesteding te hebben die beter is dan die van hun ouders op die leeftijd.

Voor twee aspecten van de kwaliteit van het leven zijn de optimisten en de pessimisten nagenoeg in balans. 38% verwacht een betere of veel betere financiële situatie te bereiken dan hun ouders, maar 33% vreest dat hun financiële situatie slechter of veel slechter zal zijn. 28% rekent erop dat de omgeving waarin zij wonen beter zal zijn dan die van hun ouders, maar 26% vreest in een minder of veel minder goede omgeving te wonen.

Het pessimisme overheerst wat de werkzekerheid betreft. 19% gelooft dat zij op de leeftijd van 40 meer werkzekerheid zullen hebben dan hun ouders op dezelfde leeftijd; 43% verwacht minder of veel minder werkzekerheid te hebben. Er is nog wel een meerderheid, 57%, die verwacht het op dat vlak even goed of beter te hebben dan de ouders, maar 43% verwacht achteruitgang.

Achteruitgang wordt dus vooral verwacht rond de financiële situatie, de kwaliteit van de leefomgeving en vooral de werkzekerheid. Het is vooral het geloof in werkzekerheid dat over de laatste generatiewissel blijkt te zijn afgenomen. Werkzekerheid kan natuurlijk ook beschouwd worden als een maatschappelijke verwachting, als iets waarop de greep van het individu minder sterk is. Op basis van de consumentenenquêtes van het Survey Research Center van de universiteit van Michigan kunnen verwachtingen over tewerkstellingskansen (niet werkzekerheid) voor de Verenigde Staten vergeleken worden met de reële tewerkstellingskansen vanaf 1970. Dua en Smyth (1993) deden dat voor de periode 1970 tot 1991 en stelden vast dat de reële tewerkstellingskansen steeds werden onderschat. Het is dus mogelijk dat het vastgestelde pessimisme betreffende de werkzekerheid niet alleen een gevolg is van recente veranderingen op de arbeidsmarkt, maar ook van een meer algemene tendens tot pessimisme op dat vlak omdat men het beschouwt als iets dat afhangt van andere krachten dan de eigen inspanningen. Dat doet uiteraard geen afbreuk aan het belang van dat pessimisme, zeker als men het beschouwt tegen de achtergrond van een toch groot optimisme over de andere aspecten van de levenskwaliteit³.

---

³ Arnett (2000) rapporteert voor Amerikaans jongvolwassenen 21 tot 28 jaar oud een vergelijking met de ouders. De gebruikte rubrieken zijn wat verschillend van degenen die hier worden gebruikt en

Wat de algemene levensstandaard betreft zijn de optimisten nog twee keer zo talrijk als de pessimisten, met bij de 40% die geen verandering ziet ten opzichte van de ouders. De verwachtingen met betrekking tot de algemene levensstandaard wordt vooral bepaald door de verwachtingen op materieel vlak (zie tabel 2). Zo gaan de sterkste effecten uit van de financiële situatie ($\beta=,35$) en het comfort van de woning ($\beta=,18$)⁴. Dit maakt wel duidelijk dat voor de hedendaagse jongvolwassenen de notie van "levensstandaard" nog steeds een sterk materiële connotatie heeft, sterk bepaald wordt door het inkomen en het comfort van de woning.

Het gaat om een generatie waarvan de meerderheid verandering van de ene op de andere generatie normaal vindt, die verandering toch vooral als vooruitgang ziet, de vooruitgang in levensstandaard toch vooral materialistisch inkleurt, maar minder gerust is in financiële vooruitgang en vooruitgang in de kwaliteit van hun woonomgeving en ronduit ongerust is over hun werkzekerheid.

Tabel 2: Lineaire regressieanalyse naar de toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders met betrekking tot de algemene levensstandaard (N=1.832)

	β	Sig.
(Constant)		***
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	,085	***
Het comfort van uw woning	,177	***
De omgeving waarin u woont	,096	***
Uw financiële situatie	,351	***
De reizen die u kunt maken	,095	***
Uw gezondheidssituatie	,084	***
Uw werkzekerheid	,106	***
Adjusted R ²	,515	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; n.s. = non significant

Het is ook mogelijk op basis van de verschillende aspecten een schaal te schatten van hoe men de eigen levenskwaliteit inschat in vergelijking met de ouders⁵. Ook hier blijkt de financiële situatie de hoogste lading te hebben en dus de beste indicator te zijn van de inschatting van de levenskwaliteit in het algemeen (zie tabel 3). Deze schaal van de

Arnett specificeerde geen precies vergelijkingspunt (40 jaar) zoals dat in deze studie gebeurde. Voor de financiële situatie verwacht 45% van de Amerikaanse jongvolwassenen het beter te doen en 22% slechter. Voor de algemene kwaliteit van het leven verwacht 52% het beter te doen en 9% slechter. De Belgische jongvolwassenen zijn pessimistischer. Voor de financiële situatie verwacht 38% het beter te doen en 33% slechter; voor de algemene levensstandaard denkt 42% de ouders te overtreffen en 21% het niveau van de ouders niet te halen. De verschillen zijn waarschijnlijk te dele het gevolg van de leeftijdssamenstelling. Heel jonge mensen (20 tot 25) die dikwijls nog school lopen, blijken in vele studies heel optimistisch te zijn (dat is ook het geval in onderhavige studie, zie verder).

⁴ De verwachtingen met betrekking tot alle aspecten van de levenskwaliteit spelen wel een rol in de verwachting met betrekking tot de algemene levensstandaard en verklaren samen 52% van de variatie in deze laatste.

⁵ Deze schaal heeft een eigenwaarde van 3,2 en een Cronbach's alpha van 0,80.

verwachte levenskwaliteit in vergelijking met de ouders, correleert heel sterk ($r=,72$) met de verwachting met betrekking tot de algemene levensstandaard. In de rest van dit rapport zal deze schaal worden gebruikt om na te gaan wie een optimistisch dan wel pessimistisch beeld heeft van zijn toekomst in vergelijking met de situatie van de ouders. Daarvoor zal de onderzoekspopulatie in een aantal analyses worden opgedeeld in drie gelijke groepen op basis van deze schaal.

Tabel 3: Principale componentenanalyse naar de toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders (N=1.843)

	Componentladingen
Uw financiële situatie	,807
De reizen die u kunt maken	,726
Het comfort van uw woning	,699
Uw werkzekerheid	,680
De omgeving waarin u woont	,670
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	,591
Uw gezondheidssituatie	,495
Eigenwaarde	3,171
Cronbach's Alpha	,798

De hier gedane vaststelling dat de jongvolwassenen toch overwegend optimistisch naar hun persoonlijke toekomst kijken, is geenszins uitzonderlijk. Om dat frequent geobserveerde optimisme aan te duiden, worden in de psychologie zelfs termen als *"deceptive optimism"* en *"unrealistic optimism"* gebruikt. Onze bevinding mag dus niet meteen worden gebruikt om te besluiten dat de economisch gunstige jaren die onze respondenten als adolescent en jongvolwassene hebben gekend tijdens de jaren negentig van de vorige eeuw, zwaarder wegen dan de crisisjaren die zij over de laatste vijf jaar hebben beleefd, en een blijvend optimisme in de hand hebben gewerkt. Het is vooral nog onduidelijk welk het respectieve gewicht is van ervaringen tijdens de adolescentie en van meer recente ervaringen tijdens de jongvolwassenheid, voor het bepalen van de mate van optimisme. De crisis van de jaren tachtig van de vorige eeuw gaf aanleiding tot het spreken, in kringen van marketeers, journalisten, maar ook van onderzoekers, over een "generatie X". De uitdrukking was ontleend aan de titel van Douglas Coupland's roman. Die handelt grotendeels over jonge mensen tussen 25 en 30, jongvolwassenen midden in de transitie naar volle, sociale volwassenheid. Maar zij beleven die transitie als heel moeilijk, zijn angstig voor de toekomst en pessimistisch, ook behoorlijk cynisch en materialistisch. Hoewel het fictie was, groeide "generatie X" in handen van marketeers en journalisten alras uit tot een maatschappijdiagnose. Deze blijft circuleren en de hedendaagse jongvolwassenen worden al snel afgeschilderd als angstig voor en pessimistisch over de toekomst. Brannen en Nilsen (2002) bijvoorbeeld, zien het wel bijzonder somber in. Volgens deze auteurs zitten de jonge mensen gevangen in het heden, durven ze zelfs niet meer naar de toekomst te kijken (2002: 516). Nog extremer

is Morselli: *The future has therefore shifted from promise to uncertainty and threat* (2013: 307), *Young generations do not see the future as something to aspire to, but rather as something to escape from* (2013: 312). Dat soort diagnoses wordt niet bevestigd door het beschikbare empirische onderzoek, evenmin door het hier gerapporteerde onderzoek. Het is trouwens verre van zeker dat de ervaringen opgedaan tijdens de adolescentie voldoende diep ingrijpen om generaties duidelijk van elkaar te onderscheiden. Eskilson & Wiley (1999) gingen op zoek naar de generatie X, bakenden die af aan de hand van de ervaringen tijdens de adolescentie en vergeleken ze met voorafgaande en volgende generaties,... en vonden geen specificiteit in houdingen en opvattingen van de zogeheten generatie X.

Het belangrijkste en opvallendste besluit is dat de Belgische jongvolwassenen, behalve voor wat de werkzekerheid betreft, optimist blijven en in grote getale blijven geloven dat zij de welstand van hun ouders zullen evenaren of zelfs overtreffen, ondanks de vijf laatste jaren recessie en zwakke economische groei die ze hebben doorgemaakt.

Naast de optimisten, die voor de meeste aspecten van de levenskwaliteit in de (ruime) meerderheid zijn, zijn er ook de pessimisten, de mensen die vrezen dat zij in vergelijking met hun ouders zullen terugvallen, minder levenskwaliteit en een lagere levensstandaard zullen bereiken. In de volgende secties van dit rapport zoeken we naar de oorzaken van dit optimisme en pessimisme.

4 Is vooruitgang nog voor iedereen?

In deze paragraaf gaan we na of mensen van bescheiden komaf evenzeer op vooruitgang rekenen als jongeren van meer gegoede komaf. In een maatschappij die zich sluit, waar de kansen op sociaal klimmen kleiner worden, zou men kunnen verwachten dat de jongeren uit bescheiden gezinnen de hoop op vooruitgang opgeven. Verschillende auteurs stellen trouwens een dergelijk effect vast (Andres et al., 1999; Fuchs-Heinritz, 2000; Heinonen, et al., 2006; Maschke & Stecher, 2009; Sletten, 2011). Het verband wordt op twee manieren verklaard. Maschke en Stecher (2009) stellen dat de grotere beschikbaarheid van hulpbronnen in het ouderlijke gezin (zogeheten economisch en cultureel kapitaal) bijdraagt tot optimisme van de jongeren die in die gezinnen opgroeien. Andres et al. (1999) schrijven een grote rol toe aan het onderwijs. De kinderen uit sociaaleconomisch zwakke gezinnen lopen een groter risico te worden geleid naar opleidingen die niet op hoger en universitair onderwijs voorbereiden en die daarom minder goede vooruitzichten bieden, terwijl de jongeren uit de sociaaleconomisch beter geplaatste gezinnen georiënteerd worden naar opleidingen die op hogere studies voorbereiden.

Volgens deze auteurs werkt een bescheiden komaf ook bescheiden verwachtingen in de hand, wat volgens andere auteurs dan weer zou kunnen werken als een *self-fulfilling prophecy* en leiden naar een lagere mate van sociale mobiliteit (bv. Sewell, Haller & Portes, 1969; Bozick et al., 2010).

De hier geciteerde studies die een bescheiden komaf koppelen aan toekomstpessimisme zijn Duits of Angelsaksisch en gebruiken ook niet allemaal de ouders als referentiepunt. Het is daarom boeiend na te gaan of in dit land de sociaaleconomische status van het ouderlijke gezin een invloed heeft op de toekomstverwachtingen en of jongvolwassenen van bescheiden komaf inderdaad in mindere mate erop vertrouwen dat zij de levensstandaard van hun ouders zullen kunnen overtreffen.

De sociaaleconomische status van de ouders wordt hier gemeten op basis van drie variabelen: de opleiding van de vader en van de moeder (6 categorieën, geen onderwijs tot universitair onderwijs) en het subjectief inkomen van het ouderlijke gezin zoals ingeschat door de respondent (5 categorieën, van arm tot heel welstellend). De factorladingen worden weergegeven in tabel 4⁶.

Tabel 4: Principale componentenanalyse naar de sociaaleconomische status van de ouders (N=1.843)	
	Componentladingen
Hoogste diploma moeder	,882
Hoogste diploma vader	,875
Subjectieve financiële situatie gezin van herkomst	-,702
Eigenwaarde	2,037
Cronbach's Alpha	,756

Om na te gaan wat het effect is van de sociaal-economische positie op het optimisme van jongvolwassenen worden de jongvolwassenen op basis van de sociaaleconomische status van hun ouderlijke gezin opgedeeld in 3 groepen van gelijke grootte: laag, midden, hoog (zie tabel 5).

⁶ Het betreft een schaal met een goede interne consistentie (Cronbach's Alpha=,756).

Tabel 5: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar sociaaleconomische positie van de ouders (N=1.889)

		1,00 (Veel slechter)	2,00 Hetzelfde	3,00 (Veel beter)	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1 Laag	18,4%	32,6%	49,0%	100,0%
	2 Gemiddeld	19,7%	37,9%	42,4%	100,0%
	3 Hoog	24,6%	42,2%	33,2%	100,0%
	Totaal	20,9%	37,7%	41,4%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1 Laag	16,0%	27,7%	56,2%	100,0%
	2 Gemiddeld	16,1%	34,5%	49,4%	100,0%
	3 Hoog	17,6%	35,4%	47,0%	100,0%
	Totaal	16,6%	32,7%	50,8%	100,0%
Het comfort van uw woning	1 Laag	12,6%	28,6%	58,8%	100,0%
	2 Gemiddeld	12,1%	32,4%	55,5%	100,0%
	3 Hoog	21,0%	36,1%	42,9%	100,0%
	Totaal	15,2%	32,4%	52,4%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1 Laag	23,4%	37,3%	39,4%	100,0%
	2 Gemiddeld	24,0%	52,4%	23,6%	100,0%
	3 Hoog	32,1%	49,5%	18,4%	100,0%
	Totaal	26,5%	46,6%	26,9%	100,0%
Uw financiële situatie	1 Laag	30,0%	24,5%	45,5%	100,0%
	2 Gemiddeld	29,9%	30,1%	39,9%	100,0%
	3 Hoog	39,9%	32,2%	27,9%	100,0%
	Totaal	33,3%	29,0%	37,7%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1 Laag	22,6%	26,1%	51,3%	100,0%
	2 Gemiddeld	20,3%	32,1%	47,6%	100,0%
	3 Hoog	21,5%	36,6%	41,9%	100,0%
	Totaal	21,4%	31,7%	46,9%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	1 Laag	14,9%	51,1%	34,0%	100,0%
	2 Gemiddeld	12,2%	65,2%	22,6%	100,0%
	3 Hoog	11,0%	62,9%	26,1%	100,0%
	Totaal	12,7%	60,0%	27,4%	100,0%
Uw werkzekerheid	1 Laag	41,9%	34,6%	23,5%	100,0%
	2 Gemiddeld	42,4%	41,0%	16,6%	100,0%
	3 Hoog	46,2%	40,8%	12,9%	100,0%
	Totaal	43,5%	38,9%	17,6%	100,0%
Algemene schaal	1 Laag	30,2%	26,0%	43,8%	100,0%
	2 Gemiddeld	32,1%	36,3%	31,6%	100,0%
	3 Hoog	38,1%	39,4%	22,5%	100,0%
	Totaal	33,5%	34,2%	32,3%	100,0%

De 33% mensen van de laagste sociaaleconomische komaf heeft het grootste optimisme over hun toekomst. Op elk domein is het optimisme bij hen hoger dan bij de 33% met de hoogste sociaaleconomische status. De verschillen zijn het grootst op de materiële domeinen. Bijna 50% van de mensen die uit een laag sociaaleconomisch milieu komen verwachten dat hun algemene levensstandaard hoger zal zijn dan dat van hun ouders. Bij de mensen afkomstig uit goedgevoerde families bedraagt dit slechts 33%. Voor de financiële situatie is het verschil tussen mensen van hoge en lage komaf bijna 18 procentpunten. Onder de mensen afkomstig uit een gezin met een goede sociaaleconomische positie denkt zelfs 40% dat zij het financieel slechter zullen krijgen dan hun ouders. Het verband is telkens in dezelfde richting: hoe hoger de status van het gezin van herkomst, hoe lager het optimisme. Bij het interpreteren van deze gegevens dient men er natuurlijk

rekening mee te houden dat voor mensen van een begoede komaf hetzelfde niveau bereiken als de ouders al een goede zaak is, terwijl dat voor mensen uit bescheiden gezinnen anders is. Maar ook als men het gelijke niveau behalen of het beter doen samen beschouwt, blijken de jongvolwassenen uit bescheiden gezinnen nog optimistischer. Het is duidelijk dat velen van hen in deze samenleving kansen zien hun levensstandaard en levenskwaliteit te verbeteren ten opzichte van hun ouders.

Het geloof in vooruitgang van mensen van bescheiden komaf betekent niet meteen dat de jongvolwassenen van hoge sociaaleconomische komaf angst hebben dat zij hun positie zullen verliezen en het slechter zullen doen. Voor de meeste aspecten verwachten 75 à 80% van hen het even goed of beter te doen dan hun ouders die het al heel goed deden. Uitzonderingen zijn de drie aspecten waarover iedereen minder optimist is: de woonomgeving, de financiële situatie en de werkzekerheid.

Het vastgestelde patroon van verwachtingen is aldus heel positief; vrij grote porporties van de mensen van bescheiden komaf hopen het beter te doen dan hun ouders, terwijl relatief weinig jongvolwassenen uit begoede kringen vrezen het slechter te doen dan de ouders. Het gaat om een samenleving die aan mensen geboren in sociaaleconomisch eerder zwakke gezinnen, toch groot geloof in persoonlijke vooruitgang toelaat.

5 Open toekomst

Het idee dat de samenleving verandert, dat men vooruitgang kan boeken en dat die vooruitgang merkbaar kan zijn in het eigen leven, als men zich met de ouders vergelijkt, is schatplichtig aan de idee van een open toekomst. Het veronderstelt dat men de toekomst als open beschouwt, als een veld van mogelijkheden via dewelke men de situatie waarin men verkeert nog kan veranderen. Het is daarom belangrijk na te gaan of de huidige jongvolwassenen hun toekomst nog als open beschouwen, nog beschouwen als een veld van mogelijkheden en niet het gevoel hebben dat in hun leven alles al vastligt, alles al beslist is.

Toen het economisch groeiritme van de samenleving in de jaren zeventig van de vorige eeuw omsloeg, dook de uitdrukking "no future" op. De idee van een generatie die geen toekomst had. We zagen al dat een aantal auteurs dat beeld van de jeugd blijft ophangen (Brannen & Nilsen, 2002; Morselli, 2013). Het is daarom belangrijk na te gaan of de jongvolwassenen de indruk hebben dat hun toekomst zich sluit, de maakbaarheid uit het eigen leven verdwijnt en dat zij, sneller dan vorige generaties, opgesloten worden in een heden dat hen klemvast zet.

De hedendaagse jongvolwassenen blijken een bijzonder open toekomstbeeld te hebben (zie tabel 6, eerste rij 'toekomst 2013'). Bijna een kwart van de jongvolwassenen geeft

aan dat nog niets in het leven beslist is, daarnaast denkt ruim 50% dat zij hun leven nog echt een andere richting kunnen geven. Ruim 75% van de jongvolwassenen heeft aldus een open toekomstbeeld. Bijna 20% is van mening dat het moeilijk, doch niet onmogelijk zal zijn om het leven nog grondig te veranderen, terwijl 4% gelooft dat het (nagenoeg) onmogelijk zal zijn om zijn of haar leven nog te veranderen.

Tabel 6: Open toekomstbeeld van 25 tot en met 35-jarigen in België in 2013 en 2004 en in Vlaanderen in 1988

	In mijn leven is nog niets beslist, alle wegen zijn nog open	Ondanks alles wat ik achter de rug heb, denk ik dat ik mijn leven nog echt een andere richting kan geven	Ik denk dat het moeilijk is mijn leven nog grondig te veranderen	Ik denk dat het nagenoeg onmogelijk is mijn leven nog te veranderen	Eigenlijk heb ik mijn leven al grotendeels achter de rug
Toekomst2013	24,3%	52,6%	19,2%	2,9%	1,1%
LLP2004	24,7%	47,8%	23,5%	3,2%	,7%
TOR88	22,6%	41,3%	29,3%	5,3%	1,5%
Totaal	24,4%	49,1%	22,4%	3,2%	,9%

$X^2=37,69$; $df=8$; $p=,000$

5.1 "No future" – heeft de toekomst zich mettertijd gesloten?

We kunnen de mate waarin jongvolwassenen (25 tot 35) hun toekomst als open beschouwen, vergelijken over de laatste kwart eeuw. In tegenstelling tot wat sloganeske formuleringen als 'no future' suggeren, heeft de toekomst van jongvolwassenen zich niet gesloten, maar geopend. De huidige generatie jongvolwassenen blijkt een meer open toekomstbeeld te hebben dan jongvolwassenen in 2004 en in 1988. De groep die denkt dat alle wegen nog open zijn of het leven nog echt een andere richting kan worden gegeven, is toegenomen van 74% in 1988 tot 77% in 2013. Het openen van de toekomst, vastgesteld in een periode van crisis en recessie, is een heel opvallende vaststelling. Daarom gaan we zorgvuldig na of het vastgestelde verschil wel als een statistisch significant verschil kan worden beschouwd.

Uit eerder onderzoek blijkt dat toekomstbeelden beïnvloed worden door het opleidingsniveau (Trommsdorff, Lamm & Schmidt, 1979). Verder leidt het langer studeren ertoe dat men een aantal engagementen (zoals bijvoorbeeld het krijgen van kinderen) langer uitstelt, wat kan impliceren dat men ook de toekomst langer open houdt. We moeten dus nagaan of de vastgestelde verandering over de tijd in het open toekomstbeeld niet kan worden toegeschreven aan een verandering in het opleidingsniveau van de bevolking. We onderzoeken tevens of gebeurlijke verschillen in de samenstelling naar geslacht en leeftijd van de steekproeven uit 1988, 2004 en 2013 de waargenomen opening van de toekomst zouden kunnen verklaren.

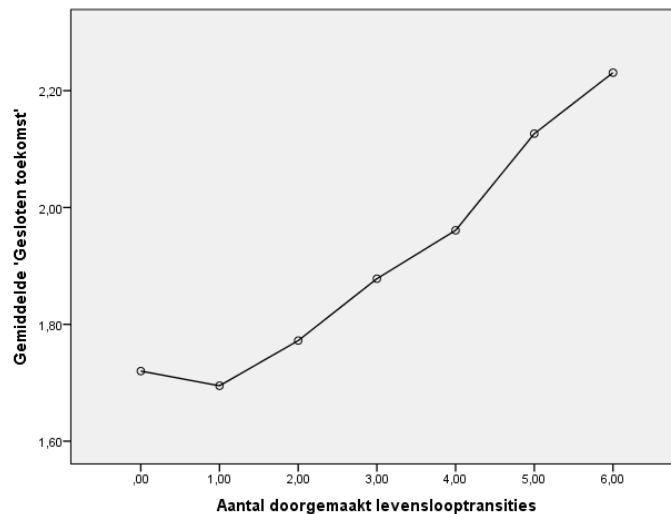
De leeftijd speelt uiteraard een heel belangrijke rol in de mate waarin men de toekomst als open beschouwt. Naarmate men ouder wordt, neemt het aantal genomen engagementen toe: de keuze voor een bepaalde loopbaan, het gaan samenwonen of

huwen, het krijgen van kinderen, het kopen van een woning en aangaan van een lening. Deze engagements sluiten uiteraard de toekomst. Figuur 2 illustreert en bevestigt dit⁷.

Figuur 2: Het sluiten van de toekomst naar het aantal levenslooptransities van 25 tot 35-jarigen in 2013

Een eerste transitie, waarschijnlijk afstuderen, of stoppen met studeren, heeft geen invloed op het sluiten van de toekomst. Van zodra men een tweede transitie doormaakt, sluit de toekomst zich bijna lineair. Het aantal doorgemaakte levenslooptransities is niet in elk onderzoek bevraagd. Vandaar dat we hiervoor niet kunnen controleren bij het nagaan of de toekomst zich over de tijd al dan niet gesloten heeft. Hiervoor zijn we beperkt tot de daadwerkelijke leeftijd.

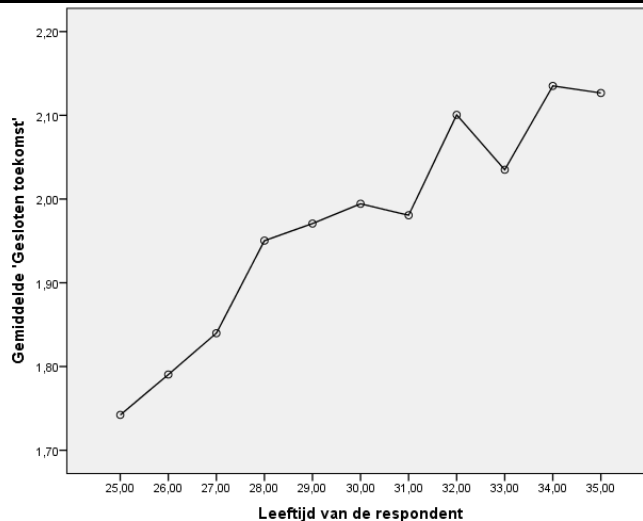
Het effect van de leeftijd wordt weergegeven in figuur 3. Naarmate de leeftijd toeneemt, sluit de toekomst zich. Van zodra men de leeftijd van ongeveer 32 jaar heeft bereikt lijkt de toekomst zich niet meer verder te sluiten. Waarschijnlijk zijn jongvolwassenen voor of op die leeftijd een levenspad ingeslagen, waardoor hun toekomst zich niet meer verder opent of sluit. Men zou de leeftijd van 32 kunnen beschouwen als de drempel van de volle sociale volwassenheid. Om na te gaan of de toekomst over de tijd opener of geslotener is geworden, controleren we daarom ook voor leeftijd.

---

⁷ De zes levenslooptransities waarop de figuur betrekking heeft zijn afstuderen of stoppen met studeren, beginnen werken, samenwonen met een partner, huwen, een kind krijgen en een huis kopen.

Figuur 3: Het sluiten van de toekomst naar leeftijd van 25 tot 35-jarigen in 2013⁸

Voor een optimale vergelijkbaarheid over de tijd, wordt ervoor gekozen alleen de Nederlandstaligen uit de onderzoeken van 2004 en 2013 te analyseren, omdat het TOR88-onderzoek slechts betrekking had op Nederlandstaligen. Daarnaast worden de vijf antwoordcategorieën van de open toekomst gereduceerd tot 3, waarbij de categorieën 'Ik denk dat het moeilijk is mijn leven nog grondig te veranderen', 'Ik denk dat het nagenoeg onmogelijk is mijn leven nog te veranderen' en 'Eigenlijk heb ik mijn leven al grotendeels achter de rug' samengenomen worden⁹.

Uit de analyse gerapporteerd in tabel 7 blijkt dat de jongvolwassenen in 2013 hun toekomst als meer open beschouwen dan de jongvolwassenen in 1988, ook na controle voor opleiding, geslacht en leeftijd¹⁰. Verder werd onderzocht wanneer de toekomst zich voor de jongvolwassenen in grotere mate heeft geopend¹¹. Daaruit blijkt dat dit gebeurde tussen 1988 en 2004, maar dat er tussen 2004 en 2013 geen statistisch significant verschil meer is. Over de laatste kwart eeuw heeft zich voor jongvolwassenen alleszins geen sluiting van de toekomst voorgedaan. De hedendaagse jongvolwassenen hebben in tegendeel in iets grotere mate dan hun leeftijdsgenoten van een kwart eeuw geleden het gevoel dat zij hun leven nog in een andere bedding kunnen leggen. Men kan verwachten dat mensen met een open toekomstbeeld ook optimistischer naar de toekomst kijken omdat zij in grotere mate het gevoel kunnen hebben dat zij, in vergelijking met hun ouders, hun situatie nog kunnen verbeteren. In de volgende sectie wordt dat onderzocht.

⁸ Een hoge waarde duidt op een meer gesloten toekomstbeeld.

⁹ Hiervoor zijn twee empirische redenen: 1) zodoende wordt voorkomen dat groepen vergeleken worden op basis van slechts 5 tot 10 respondenten en 2) uit een eerdere ANOVA-analyse (hier niet gereproduceerd) blijkt dat de drie categorieën niet verschillen in hun vergelijkingen van de toekomst ten opzichte van hun ouders.

¹⁰ De analyse controleerde ook op interacties, maar deze waren nooit statistisch significant.

¹¹ Dat gebeurde op basis van de Bonferroni Post Hoc-toetsen (hier niet gereproduceerd).

Tabel 7: Resultaten ANOVA-analyse op de open toekomst van Nederlandstaligen tussen 25 en 36 jaar oud in 1988, 2004 en 2013

Variabele	Groep	Gemiddelde	F-waarde	Sig.
Meetmoment	TOR88	2,098	4,459	*
	Levensloop2004	1,974		
Leeftijd	Toekomst2013	2,017	24,610	***
	25-26 jaar	1,789		
	27-28 jaar	1,923		
	29-30 jaar	2,011		
	31-32 jaar	2,085		
	33-34 jaar	2,132		
	35 jaar	2,239		
Geslacht	Man	2,022	,422	n.s.
	Vrouw	2,038		
Opleidingsniveau	Laag	2,067	3,013	*
	Midden	2,041		
	Hoog	1,981		

Adjusted R² = ,042

*p<=.05; **p<=.01; ***p<=.001; n.s.= non significant

5.2 Geeft een open toekomst hoop?

In het algemeen blijkt inderdaad dat de jongvolwassenen die de indruk hebben dat hun toekomst zich al heeft gesloten, die stellen dat het heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk is hun leven nog te veranderen of dat hun leven al achter de rug is, pessimistischer zijn dan degenen die van oordeel zijn dat alle wegen nog open liggen of hun leven nog een andere wending kunnen geven als ze dat willen (zie tabel 8). Van de eersten verwacht 34% dat hun levensstandaard beter zal zijn dan die van hun ouders, van de laatste 44%. De grootste verschillen ziet men voor de gezondheidssituatie, de werkzekerheid en de reizen die men kan maken.

Van de mensen met een gesloten toekomstbeeld is 21% van oordeel dat hun gezondheid beter zal zijn dan die van hun ouders, van de mensen met een open toekomstbeeld 34%. Van de mensen met een gesloten toekomstbeeld vreest 46% dat ze minder werkzekerheid zullen hebben dan hun ouders; van de mensen met een open toekomstbeeld is dat 38%.

Jongvolwassenen met een open toekomstbeeld geloven blijkbaar dat zij hun situatie ten opzichte van hun ouders nog kunnen verbeteren.

Tabel 8: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar open toekomst (N=1.889)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1,00 Alle wegen zijn nog open	20,1%	35,5%	44,4%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	19,1%	36,2%	44,6%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	24,0%	42,3%	33,7%	100,0%
	Totaal	20,5%	37,5%	42,0%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1,00 Alle wegen zijn nog open	12,1%	32,7%	55,2%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	16,3%	32,0%	51,7%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	24,1%	33,2%	42,8%	100,0%
	Totaal	17,1%	32,5%	50,4%	100,0%
Het comfort van uw woning	1,00 Alle wegen zijn nog open	17,7%	31,9%	50,4%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	13,2%	31,3%	55,5%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	16,0%	36,4%	47,7%	100,0%
	Totaal	14,9%	32,6%	52,5%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1,00 Alle wegen zijn nog open	25,1%	43,7%	31,2%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	26,1%	45,4%	28,6%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	28,0%	47,1%	24,9%	100,0%
	Totaal	26,3%	45,4%	28,3%	100,0%
Uw financiële situatie	1,00 Alle wegen zijn nog open	30,8%	29,7%	39,6%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	31,8%	27,5%	40,7%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	36,1%	31,3%	32,6%	100,0%
	Totaal	32,6%	28,9%	38,5%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1,00 Alle wegen zijn nog open	18,2%	29,7%	52,1%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	19,8%	32,5%	47,7%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	30,8%	30,2%	39,0%	100,0%
	Totaal	22,0%	31,3%	46,7%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	1,00 Alle wegen zijn nog open	11,3%	54,5%	34,1%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	11,2%	60,4%	28,4%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	17,1%	61,6%	21,3%	100,0%
	Totaal	12,6%	59,3%	28,1%	100,0%
Uw werkzekerheid	1,00 Alle wegen zijn nog open	37,6%	40,0%	22,3%	100,0%
	2,00 Een andere richting geven als ik dat wil	43,6%	36,6%	19,8%	100,0%
	3,00 Heel moeilijk, nagenoeg onmogelijk en leven al achter de rug	46,0%	38,9%	15,0%	100,0%
	Totaal	42,8%	38,0%	19,3%	100,0%

In wat volgt onderzoeken we de invloed van een aantal andere factoren op de mate waarin jongvolwassenen geloven een betere levensstandaard en levenskwaliteit dan hun ouders te kunnen bereiken. We kijken achtereenvolgens naar de gevolgen van sociale mobiliteit, van de gezondheid, naar de verwachtingen van immigranten en hun afstammelingen en naar gebeurlijke verschillen tussen de taalgemeenschappen.

6 Onderwijsmobiliteit

6.1 Hoeveel onderwijsmobiliteit is er?

Men kan verwachten dat jongvolwassenen die in vergelijking met hun ouders opwaarts mobiel zijn gemakkelijker verwachten een betere levenskwaliteit te bereiken dan hun ouders, terwijl neerwaarts sociaal mobielen meer kans hebben te verwachten dat zij de levenskwaliteit van hun ouders niet zullen evenaren. We meten mobiliteit op twee manieren: als onderwijsmobiliteit en inkomensmobiliteit.

Het onderwijsniveau is één van de belangrijkste scheidslijnen van de samenleving (Tolsma & Wolbers, 2010; Elchardus, 2012). Elchardus & Smits (2002: 110) stellen zelfs dat laag- en hoogopgeleiden '...op sociaal en cultureel vlak steeds meer op verschillende planeten (leven), lichtjaren van elkaar.' Een hoger niveau van opleiding gaat doorgaans gepaard met een betere sociaaleconomische positie (Van Hoof, 1987; OESO, 2010), een betere gezondheid (Elo, 2009), een hogere mate van sociale participatie (De Hart & Devilee, 2005) en in het algemeen een ruimere toegang tot de goede dingen van het leven. Men kan derhalve verwachten dat wie een hoger onderwijsniveau behaalt dan zijn ouders erop zal rekenen een hogere levenskwaliteit te bereiken en dat wie neerwaarts mobiel is in onderwijstermen zal vrezen de levensstandaard van zijn ouders niet te evenaren.

Vooraleer te kijken naar het effect van onderwijsmobiliteit op het toekomstoptimisme gaan we na hoeveel onderwijsmobiliteit er in onze samenleving is. Er zijn immers verschillende redenen om te verwachten dat deze eerder beperkt is (Elchardus, 2013). Tabel 9 beschrijft die mobiliteit, waarbij het opleidingsniveau van de respondent wordt afgezet tegen dat van zijn of haar ouders. De vetgedrukte getallen geven de percentages respondenten weer die ongeveer hetzelfde opleidingspeil hebben als hun ouders. De percentages onder de vetgedrukte getallen betreft de opwaarts mobielen; de percentages boven de vetgedrukte getallen de neerwaarts mobielen.

Uit tabel 9 valt af te lezen dat bij de 51% van de jongvolwassenen een diploma heeft dat nagenoeg gelijk is aan dat van minstens één van de ouders. Ongeveer de helft van de jongvolwassenen is dus, wat het onderwijsniveau betreft, niet mobiel. Iets meer dan 30% is opwaarts mobiel. De meeste opwaartse mobiliteit komt tot stand doordat kinderen van ouders die een diploma secundair onderwijs hebben, hoger onderwijs hebben gevolgd. Neerwaartse mobiliteit komt voor bij 19% van de jongvolwassenen: zij hebben een diploma dat lager is dan dat van de ouders. Het merendeel daarvan zijn kinderen van hoogopgeleide ouders die zelf geen hogeschool- of universitair diploma hebben behaald. Van de huidige generatie jongvolwassenen is er slechts 30% dat het onderwijsniveau van de ouders overtreft en al 19% dat neerwaarts mobiel is wat hun

onderwijsniveau betreft. Dit is duidelijk geen samenleving meer waarin de expansie en democratisering van het onderwijs dermate groot zijn, dat de meeste kinderen kunnen verwachten een hoger diploma te behalen dan hun ouders. We blijken veeleer naar een situatie te gaan waarin de meerderheid een onderwijsniveau behaalt dat sterk op dat van hun ouders lijkt, en waar de anderen zowel op- als neerwaartse onderwijsmobiliteit kunnen ervaren.

Tabel 9: Het opleidingsniveau van de respondent naar het opleidingsniveau van de ouders (weergave onderwijsmobiliteit) (N=1.680)

	Opleidingsniveau van de ouders								Totaal
	Beide lager dan secundair	Een lager secundair en ander lager	Beide lager secundair	Een hoger secundair en ander lager	Beide hoger secundair	Een hoog en andere lager dan hoger secundair	Een hoog en ander hoger secundair	Beide hoog	
Geen of lager onderwijs	3,0%	,2%	,0%	1,1%	,4%	,3%	,7%	,3%	6,1%
Lager secundair onderwijs	3,1%	,9%	1,0%	1,8%	1,0%	,3%	,5%	,3%	8,9%
Hoger secundair beroepsonderwijs	2,6%	,4%	1,1%	2,8%	3,6%	,5%	1,3%	,8%	13,2%
Hoger secundair technisch onderwijs	1,0%	,3%	1,4%	2,8%	4,3%	1,3%	2,0%	1,1%	14,2%
Hoger secundair algemeen onderwijs	1,3%	,1%	,5%	1,8%	2,3%	,6%	1,4%	2,4%	10,4%
Hoger onderwijs buiten de universiteit	1,6%	,7%	1,1%	3,1%	6,5%	1,7%	4,9%	7,8%	27,4%
Universitair onderwijs	,9%	,2%	,6%	1,4%	2,4%	,8%	2,7%	10,9%	19,9%
Totaal	13,4%	2,9%	5,7%	14,8%	20,5%	5,5%	13,6%	23,7%	100,0

$X^2=611,12$; $df=42$; $p=,000$

6.2 Het effect van onderwijsmobiliteit op toekomstoptimisme

Om na te gaan wat de invloed is van onderwijsmobiliteit op de toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders, werden op basis van tabel 9, drie groepen gecreëerd: neerwaarts mobielen, opwaarts mobielen en mensen die gelijk blijven wat betreft het opleidingsniveau. De aantallen gelijkblijvendens zijn in tabel 9 vetgedrukt. De opwaarts mobielen bevinden zich linksonder van de vetgedrukte percentages, terwijl de neerwaarts mobielen zich er rechtsboven van bevinden.

Tabel 10: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar relatieve onderwijsmobiliteit (N=1.601)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1,00 Neerwaarts	26,6%	34,9%	38,5%	100,0%
	2,00 Stabiel	21,7%	39,6%	38,7%	100,0%
	3,00 Opwaarts	15,6%	35,1%	49,3%	100,0%
	Totaal	20,7%	37,3%	41,9%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1,00 Neerwaarts	19,1%	32,9%	48,0%	100,0%
	2,00 Stabiel	16,3%	35,6%	48,2%	100,0%
	3,00 Opwaarts	16,7%	26,4%	56,9%	100,0%
	Totaal	16,9%	32,3%	50,8%	100,0%
Het comfort van uw woning	1,00 Neerwaarts	16,9%	31,8%	51,3%	100,0%
	2,00 Stabiel	16,2%	34,0%	49,9%	100,0%
	3,00 Opwaarts	11,9%	30,4%	57,7%	100,0%
	Totaal	15,0%	32,5%	52,5%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1,00 Neerwaarts	28,1%	45,9%	26,1%	100,0%
	2,00 Stabiel	26,8%	49,4%	23,8%	100,0%
	3,00 Opwaarts	24,8%	42,9%	32,3%	100,0%
	Totaal	26,4%	46,8%	26,8%	100,0%
Uw financiële situatie	1,00 Neerwaarts	41,2%	24,6%	34,2%	100,0%
	2,00 Stabiel	33,4%	31,5%	35,1%	100,0%
	3,00 Opwaarts	27,6%	27,0%	45,3%	100,0%
	Totaal	33,1%	28,9%	38,0%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1,00 Neerwaarts	30,9%	32,9%	36,2%	100,0%
	2,00 Stabiel	20,3%	32,0%	47,7%	100,0%
	3,00 Opwaarts	16,3%	30,8%	52,9%	100,0%
	Totaal	21,0%	31,8%	47,2%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	1,00 Neerwaarts	17,5%	52,5%	30,0%	100,0%
	2,00 Stabiel	11,9%	63,0%	25,0%	100,0%
	3,00 Opwaarts	11,0%	59,4%	29,6%	100,0%
	Totaal	12,7%	60,0%	27,3%	100,0%
Uw werkzekerheid	1,00 Neerwaarts	49,8%	32,0%	18,2%	100,0%
	2,00 Stabiel	43,3%	41,6%	15,1%	100,0%
	3,00 Opwaarts	39,4%	39,6%	21,1%	100,0%
	Totaal	43,3%	39,2%	17,5%	100,0%
Algemene schaal	1,00 Neerwaarts	42,5%	27,1%	30,5%	100,0%
	2,00 Stabiel	34,7%	37,0%	28,2%	100,0%
	3,00 Opwaarts	25,3%	34,4%	40,4%	100,0%
	Totaal	33,3%	34,4%	32,3%	100,0%

Met uitzondering van de gezondheidssituatie zijn opwaarts mobiele altijd optimistischer dan mensen die neerwaarts mobiel zijn of gelijk blijven (zie tabel 10). Wat de algemene levensstandaard betreft meent 49% van de opwaarts mobiele jongvolwassenen dat ze het beter zullen hebben dan hun ouders, vergeleken met 39% van de neerwaarts mobiele. De grootste verschillen worden opgetekend voor de reizen die men verwacht te kunnen maken en voor de financiële situatie. Belangrijk is ook nog het verschil in werkzekerheid. Van de opwaarts mobiele vreest 39% minder werkzekerheid te hebben dan de ouders; van de neerwaarts mobiele 50%. Voor een aantal aspecten van levenskwaliteit zijn er minder grote verschillen, dat geldt vooral voor het comfort van de woning en de omgeving waarin men woont. De bevinding dat opwaarts mobiele positiever zijn dan mensen die wat betreft hun opleidingsniveau stabiel blijven is consistent met de bevindingen van Eskilson en Glenn Wiley (1999). Ook zij vonden bij

een groep sociologiestudenten dat sociale stijgers beduidend positiever zijn in hun toekomstbeelden dan mensen die een gelijkaardig opleidingsniveau hebben aan dat van de ouders.

Neerwaartse mobiliteit leidt er echter vooral toe dat men vreest het slechter te zullen hebben dan de ouders. Van de neerwaarts mobielen vreest 27% dat ze de levensstandaard van hun ouders niet zullen kunnen evenaarden; die vrees leeft bij 16% van de opwaarts mobielen.

7 Inkomensmobiliteit

Om de mate van inkomensmobiliteit te meten, maakten we gebruik van twee vragen. De eerste betreft een subjectieve maat van de financiële situatie in het gezin van herkomst. De tweede betreft het netto maandinkomen van het gezin van de respondent. De beoordeling door de respondent van de financiële situatie van het gezin waarin hij of zij opgroeide, rangschikte dat gezin in een van de vijf mogelijke categorieën, lopend van arm tot heel welstellend. Iets meer dan 32% geeft aan dat zij afkomstig zijn uit een eerder bescheiden tot arm gezin, terwijl ruim 46% zich situeert in het midden en aangeeft dat zij vanuit een comfortabele positie komen. 21% beschrijft zijn of haar financiële thuissituatie als welstellend of heel welstellend (zie tabel 11).

Tabel 11: Gewogen frequentieverdeling omtrent de financiële situatie in het gezin van herkomst

	N	%	Geldig %
Heel welstellend	49	2,5	2,5
Welstellend	360	18,5	18,8
Comfortabel	889	45,6	46,3
Bescheiden	523	26,8	27,2
Arm	100	5,1	5,2
Totaal	1921	98,5	100
Missing	30	1,5	
Algemeen totaal	1951	100	

Het netto of beschikbare maandinkomen van het gezin van de respondent wordt absoluut gemeten. Respondenten hadden de keuze uit 10 categorieën lopend van geen inkomen tot en met een inkomen meer dan €6250. De modus bedraagt de categorie tussen de €2500 en €3749 (zie tabel 12). De mediaan ligt op €2000 tot €2499. Minder dan 1% rapporteert een beschikbaar maandelijks gezinsinkomen van meer dan 6260 Euro. Bij het interpreteren van deze gegevens dient men er rekening mee te houden dat er een aantal eenpersoonsgezinnen bij zijn, alsook nog een aantal studenten.

Tabel 12: Gewogen frequentieverdeling omtrent de financiële situatie in het gezin van herkomst

	N	%	Geldig %
Geen (bijv. student)	33	1,7	1,8
Minder dan € 600	49	2,5	2,6
Tussen € 600 en € 999	111	5,7	5,9
Tussen € 1000 en € 1499	301	15,5	15,9
Tussen € 1500 en € 1999	270	13,9	14,3
Tussen € 2000 en € 2499	232	11,9	12,2
Tussen € 2500 en € 3749	633	32,5	33,4
Tussen € 3750 en € 4999	212	10,9	11,2
Tussen € 5000 en € 6249	35	1,8	1,8
Meer dan € 6250	17	,9	,9
Totaal	1896	97,2	100
Missing	55	2,8	
Algemeen totaal	1951	100	

Er bestaat een matige correlatie tussen de twee variabelen (Kendall's $\tau = -,182$; Spearman's $\rho = -,219$), wat niet zo verwonderlijk is omdat het enerzijds gaat om een subjectieve inschatting van de inkomenssituatie in het ouderlijke gezin en anderzijds om de rapportering van het beschikbare inkomen in het gezin van de respondent. De variantie van het gezinsinkomen van de respondent dat niet verklaard kan worden door de subjectieve maat van de financiële situatie in het gezin van herkomst, het residu, beschouwen we als inkomensmobiliteit. De residuen zijn verdeeld in vijf gelijke groepen. Hierdoor is het mogelijk om een onderscheid te maken tussen heel lage, lage, midden, hoge en heel hoge inkomensmobiliteit.

Mensen die het financieel beter doen dan hun ouders zijn over het algemeen ook van oordeel dat hun levenskwaliteit die van hun ouders zal overtreffen (zie tabel 13). Het gaat echter niet om een lineair verband. Eigenlijk zijn het alleen de jongvolwassenen die het financieel veel beter doen dan hun ouders die van oordeel zijn dat hun levenskwaliteit op veel vlakken ook beter zal zijn dan die van hun ouders. Mensen die het financieel slechter doen dan hun ouders, gelijk of een beetje beter, verschillen onderling niet zo sterk van elkaar. Voor een aantal aspecten van de levenskwaliteit tekent zich overigens geen duidelijk verband af en soms blijken ook hier de mensen die dezelfde situatie kennen als de ouders of die wat het inkomen betreft slechts licht opwaarts mobiel zijn, het meest pessimistisch te zijn.

Tabel 13: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar relatieve inkomensmobiliteit (N=1.536)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1,00 Heel laag	29,3%	28,7%	42,0%	100,0%
	2,00 Laag	23,8%	37,6%	38,6%	100,0%
	3,00 Midden	22,6%	37,8%	39,6%	100,0%
	4,00 Hoog	16,0%	46,1%	37,9%	100,0%
	5,00 Heel hoog	11,0%	36,4%	52,6%	100,0%
	Totaal	21,1%	37,1%	41,8%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1,00 Heel laag	16,9%	31,8%	51,3%	100,0%
	2,00 Laag	18,6%	32,2%	49,1%	100,0%
	3,00 Midden	21,8%	28,4%	49,8%	100,0%
	4,00 Hoog	15,3%	38,1%	46,6%	100,0%
	5,00 Heel hoog	14,0%	29,8%	56,3%	100,0%
	Totaal	17,2%	32,3%	50,5%	100,0%
Het comfort van uw woning	1,00 Heel laag	21,2%	31,2%	47,6%	100,0%
	2,00 Laag	20,8%	32,2%	47,1%	100,0%
	3,00 Midden	13,0%	31,7%	55,2%	100,0%
	4,00 Hoog	7,9%	38,7%	53,4%	100,0%
	5,00 Heel hoog	10,7%	27,3%	62,0%	100,0%
	Totaal	15,4%	32,3%	52,3%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1,00 Heel laag	33,3%	36,2%	30,5%	100,0%
	2,00 Laag	32,1%	38,1%	29,8%	100,0%
	3,00 Midden	24,5%	42,8%	32,8%	100,0%
	4,00 Hoog	20,3%	56,9%	22,9%	100,0%
	5,00 Heel hoog	22,9%	52,4%	24,7%	100,0%
	Totaal	27,3%	44,6%	28,1%	100,0%
Uw financiële situatie	1,00 Heel laag	44,1%	24,8%	31,1%	100,0%
	2,00 Laag	37,6%	27,3%	35,1%	100,0%
	3,00 Midden	33,2%	25,3%	41,5%	100,0%
	4,00 Hoog	29,3%	35,5%	35,2%	100,0%
	5,00 Heel hoog	16,8%	31,9%	51,3%	100,0%
	Totaal	33,1%	28,9%	38,0%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1,00 Heel laag	31,2%	25,1%	43,7%	100,0%
	2,00 Laag	25,9%	31,3%	42,8%	100,0%
	3,00 Midden	25,8%	28,8%	45,4%	100,0%
	4,00 Hoog	17,4%	35,9%	46,7%	100,0%
	5,00 Heel hoog	10,7%	33,0%	56,3%	100,0%
	Totaal	22,7%	30,7%	46,5%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	1,00 Heel laag	13,9%	48,0%	38,2%	100,0%
	2,00 Laag	15,2%	52,8%	32,1%	100,0%
	3,00 Midden	16,7%	54,4%	28,9%	100,0%
	4,00 Hoog	10,5%	68,9%	20,7%	100,0%
	5,00 Heel hoog	7,1%	72,9%	20,1%	100,0%
	Totaal	12,8%	58,6%	28,6%	100,0%
Uw werkzekerheid	1,00 Heel laag	48,7%	28,0%	23,3%	100,0%
	2,00 Laag	48,1%	34,5%	17,4%	100,0%
	3,00 Midden	40,2%	37,1%	22,7%	100,0%
	4,00 Hoog	40,3%	44,2%	15,5%	100,0%
	5,00 Heel hoog	30,9%	47,8%	21,3%	100,0%
	Totaal	42,5%	37,7%	19,8%	100,0%

Zoals kon worden verwacht zijn opwaarts mobiele jongeren er in grotere mate van overtuigd dat zij de levenskwaliteit van hun ouders zullen evenaren of overtreffen. Dat geldt zowel voor mobiliteit in termen van onderwijs als in termen van inkomen. Het is wel zo dat we het optimisme vooral vinden bij de jongvolwassen die ten opzichte van hun ouders veel vooruitgang boeken in termen van onderwijsniveau en inkomen. Tussen de

jongeren die ten opzichte van hun ouders stagneren of neerwaarts mobiel zijn, tekenen zich in termen van het toekomstoptimisme geen grote verschillen af. Soms zijn het degenen die stagneren die het meest vrezen de levenskwaliteit van hun ouders niet te kunnen evenaren. Blijkbaar leeft in deze samenleving nog de verwachting dat men het beter zal doen dan de ouders en zet het stagneren ten opzichte van de ouders in termen van onderwijsniveau en inkomen een domper op de toekomstverwachtingen.

Terwijl het evident is te kijken naar de effecten van sociale mobiliteit op de mate waarin kinderen verwachten een betere levenskwaliteit te bereiken dan hun ouders, is het ook zinvol te kijken naar de effecten van de sociaaleconomische situatie die de kinderen bereikt hebben, alsook naar hun arbeidsmarktpositie en de mate waarin zij met werkloosheid werden geconfronteerd. Uiteraard bestaat er een zeer nauwe samenhang tussen de sociaaleconomische status van het ouderlijke gezin, de mate van sociale mobiliteit ten opzichte van dat gezin en de eigen sociaaleconomische status. De laatste is eigenlijk de som van de twee vorige en voegt daarom niets toe aan wat de sociaaleconomische status van het ouderlijke gezin en de eigen sociale mobiliteit ons al leerden. We bekijken deze variabele dan ook niet afzonderlijk, maar gaan wel nader in op de effecten van de arbeidsmarktpositie en van de ervaring met werkloosheid.

8 Arbeidsmarktpositie

De arbeidsmarktpositie is geconstrueerd op basis van een vraag naar het huidige beroepsstatuut van de respondent. We onderscheiden drie groepen. De groep werkenden ($n=1.562$) bestaat uit de mensen die aangeven dat zij werken tegen betaling of met loopbaanonderbreking, verlof zonder wedde, ouderschapsverlof of tijdskrediet zijn. De niet-werkenden ($n=302$) omvat de werklozen, de huismannen/vrouwen, de zieken, werkonbekwamen en invaliden. De groep studenten ($n=30$) bevat alleen zij die aangeven dat zij student zijn, maar niet zitten in het statuut van werkstudent.

De jongvolwassenen die nog student zijn, en die dus, gezien de minimale leeftijd van de steekproefpopulatie, nagenoeg zeker universitaire of post-universitaire studies doen, zijn bijzonder optimistisch (zie tabel 14). Voor zes van de acht aspecten van de levenskwaliteit verwacht 83 tot 97% van hen het even goed of beter te doen dan de ouders. Wat de algemene levensstandaard betreft, verwacht 67% het beter te doen dan de ouders en 17% het minder goed te doen. Voor twee aspecten is het optimisme minder groot. Wat de financiële situatie betreft, verwacht 68% het even goed of beter te doen. Vijftig procent verwacht het beter te doen, maar 33% verwacht het minder goed te doen dan de ouders. Ook studenten hebben de meeste twijfels over hun toekomstige werkzekerheid. Van hen verwacht 58% het even goed of beter te doen dan de ouders op dit vlak; maar degenen die achteruitgang verwachten zijn talrijker (43%) dan degenen

die vooruitgang verwachten (37%). Dus zelfs bij deze mensen, op weg naar een universitair of post-universitair diploma, is de vrees voor werkonzekerheid heel reëel.

Tabel 14: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar socio-economische status (N=1.793)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1,00 Werkend	18,7%	38,8%	42,5%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	31,6%	33,3%	35,1%	100,0%
	3,00 Student	17,2%	17,2%	65,5%	100,0%
	Totaal	20,7%	37,7%	41,7%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1,00 Werkend	16,6%	32,6%	50,8%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	20,8%	32,3%	46,9%	100,0%
	3,00 Student	3,4%	34,5%	62,1%	100,0%
	Totaal	17,1%	32,5%	50,4%	100,0%
Het comfort van uw woning	1,00 Werkend	13,8%	33,6%	52,6%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	21,4%	32,1%	46,6%	100,0%
	3,00 Student	13,3%	16,7%	70,0%	100,0%
	Totaal	15,0%	33,1%	52,0%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1,00 Werkend	25,6%	47,1%	27,3%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	32,5%	38,1%	29,4%	100,0%
	3,00 Student	10,0%	46,7%	43,3%	100,0%
	Totaal	26,5%	45,7%	27,8%	100,0%
Uw financiële situatie	1,00 Werkend	30,9%	29,3%	39,8%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	43,2%	28,9%	27,9%	100,0%
	3,00 Student	33,3%	16,7%	50,0%	100,0%
	Totaal	32,9%	29,0%	38,1%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1,00 Werkend	20,0%	32,2%	47,9%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	32,6%	29,1%	38,3%	100,0%
	3,00 Student	26,7%	20,0%	53,3%	100,0%
	Totaal	22,0%	31,5%	46,5%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	1,00 Werkend	11,6%	61,6%	26,7%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	16,4%	51,7%	31,8%	100,0%
	3,00 Student	3,3%	60,0%	36,7%	100,0%
	Totaal	12,3%	60,1%	27,7%	100,0%
Uw werkzekerheid	1,00 Werkend	40,5%	40,6%	18,9%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	55,9%	27,6%	16,4%	100,0%
	3,00 Student	43,3%	20,0%	36,7%	100,0%
	Totaal	42,9%	38,3%	18,8%	100,0%
Algemene schaal	1,00 Werkend	31,0%	35,0%	34,0%	100,0%
	2,00 Niet-werkend	47,1%	26,1%	26,8%	100,0%
	3,00 Student	20,7%	34,5%	44,8%	100,0%
	Totaal	33,3%	33,6%	33,1%	100,0%

Verder zien we dat de verwachtingen van de werkenden voor alle bevraagde aspecten positiever zijn dan die van de niet-werkenden. Die laatste groep bestaat voor ruim 60% uit werklozen, 20% uit huisvrouwen of huismannen, en 20% uit zieken, arbeidsongeschikten en invaliden. Het betreft een heterogene groep. In de volgende paragraaf gaan we dieper in op de effecten van de werkloosheidservaring. Van de ganse groep niet-werkenden verwacht 43% het financieel slechter te zullen krijgen, tegenover 31% van de werkenden. Voor de algemene levensstandaard is dit 19% bij de werkenden en 32% bij de niet-werkenden. Niet werken plaatst dus wel een ernstige domper op de toekomstverwachtingen.

Tabel 14 laat ook toe te kijken naar de verwachtingen van mensen die aan de slag zijn. Van hen verwacht 88% een even goede of betere gezondheid te hebben dan hun ouders, 86% in een even of comfortabeler woning te leven en 81% eenzelfde of hogere levensstandaard te bereiken. Een overweldigende meerderheid verwacht hier dus een even goede of betere levenskwaliteit te bereiken dan de ouders. Alleen voor de financiële situatie en meer nog de werkzekerheid is het optimisme meer getemperd. 69% verwacht de financiële situatie van hun ouders te evenaren of te overtreffen en 60% verwacht evenveel of meer werkzekerheid als de ouders te hebben.

9 De werkloosheidservaring

In aanraking komen met werkloosheid heeft vele gevolgen: zo zou werkloosheidservaring samenhangen met een misantropische houding en een pessimistische kijk op het leven (Hyman, 1979). Volgens Pelleriaux (1992) zijn mensen die ooit werkloos waren meer bekommerd over hun toekomst, dan mensen die geen werkloosheidservaring hadden. Reden om aan te nemen dat werkloosheidservaring ook een effect heeft op de toekomstvergelijking met de ouders.

Van de jongvolwassenen blijkt ongeveer 47% ooit werkloos geweest te zijn (zie tabel 15). Voor 25% betreft het een korte werkloosheid, tot maximaal 1 jaar. Een grote groep van die jongvolwassenen, 22%, was al langer dan 1 jaar werkloos; 11% is zelfs al langer dan twee jaar werkloos geweest.

Tabel 15: Gewogen frequentieverdeling omtrent de werkloosheidservaring

	N	%	Geldig %
Nee, ik was nooit werkloos	1019	52,2	52,9
Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	479	24,5	24,9
Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	225	11,5	11,7
Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	203	10,4	10,5
Totaal	1924	98,7	100,0
Missing	26	1,3	
Algemeen totaal	1951	100,0	

Jongvolwassenen zonder werkloosheidservaring blijken op elk domein positiever te zijn over hun persoonlijke toekomst dan jongvolwassenen die wel werkloosheidservaring hebben. De verschillen naar werkloosheid zijn niet zo groot als men kijkt naar degenen die denken het beter te doen dan de ouders. Voor een aantal aspecten geloven de jongvolwassenen die al meer dan twee jaar werkloos waren zelfs in grotere mate dan de degenen die nooit werkloos waren, dat zij de levenskwaliteit van hun ouders gaan overtreffen. Dat geldt voor de vrijetijdsbesteding, waarvan 50% van degenen die nooit werkloos waren denkt dat ze het beter zullen hebben dan hun ouders, terwijl 51% van de jongvolwassenen die al meer dan twee jaar werkloos waren dat denkt. Wat de gezondheid

betreft, verwacht 26% van degenen die nooit werkloos waren en 30% van degenen die al meer dan twee jaar werkloos waren, het beter te hebben dan de ouders. 27% van degenen die nooit werkloos waren verwacht in een betere woonomgeving te kunnen leven dan hun ouders, vergeleken met 32% van de langdurig werklozen. Wat de meer materiële aspecten van de levenskwaliteit betreft, is de proportie die verwacht de situatie van de ouders te overtreffen groter bij de jongvolwassenen die nooit werkloos waren dan bij degenen die wel ervaring opdeden met werkloosheid. Zo verwacht 41% van de eerste het financieel beter te doen dan de ouders en 45% hun levensstandaard te overtreffen, vergeleken met respectievelijk 30 en 33% van de langdurig werklozen.

De grootste verschillen doen zich echter voor in de mate waarin men achteruitgang verwacht. Werkloosheid en vooral langdurige werkloosheid leidt ertoe dat men verwacht de levenskwaliteit van de ouders niet te kunnen evenaren. Het is niet verwonderlijk dat dit het duidelijkst is voor wat betreft de werkzekerheid: van hen die langer dan 2 jaar werkloos waren, gelooft 66% het op dat vlak slechter te hebben dan hun ouders, terwijl dit voor mensen die nooit werkloos waren 36% is. Grote verschillen op basis van werkloosheidservaring zijn er ook op de materiële domeinen: van de mensen die langer dan 2 jaar werkloos waren, gelooft 41% een slechtere levensstandaard te zullen krijgen dan hun ouders, terwijl dit bij de jongvolwassenen die nooit werkloos waren slechts 17% is. Over de financiële situatie denkt 49% van de mensen die langer dan 2 jaar werkloos waren het slechter te hebben dan de ouders, terwijl dit onder mensen die nooit werkloos waren 29% is.

Werkloosheid en zeker langdurige werkloosheid leidt ertoe dat men vreest de levenskwaliteit van de ouders niet te kunnen evenaren. Dat geldt vooral voor de meer materiële aspecten van de levenskwaliteit. Voor de vrijetijd, de kwaliteit van de woonomgeving en de gezondheid zijn de verschillen naar werkloosheid veel kleiner en is het zelfs zo dat de mensen die al twee jaar of langer werkloos waren, in grotere mate vooruitgang verwachten ten opzichte van de ouders dan degenen die nooit werkloos waren. Voor wat betreft de vrijetijd valt dat eventueel nog te begrijpen, maar zeker voor de twee andere aspecten van de levenskwaliteit is dit een toch wel heel verbazende vaststelling. Verder in dit rapport, als we naar een multivariaat model gaan om de toekomstverwachting te verklaren, zullen we zien of zich voor die vaststelling een verklaring aandient.

Tabel 16: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar werkloosheidservaring (N=1.820)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1 Nee, ik was nooit werkloos	16,5%	38,6%	44,9%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	19,9%	40,6%	39,5%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	22,4%	36,1%	41,6%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	41,2%	25,8%	33,0%	100,0%
	Totaal	20,5%	37,5%	41,9%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1 Nee, ik was nooit werkloos	15,3%	34,9%	49,8%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	16,6%	28,1%	55,3%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	20,6%	37,2%	42,2%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	21,3%	27,4%	51,3%	100,0%
	Totaal	16,9%	32,7%	50,4%	100,0%
Het comfort van uw woning	1 Nee, ik was nooit werkloos	12,8%	33,0%	54,2%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	13,9%	32,5%	53,5%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	16,4%	37,0%	46,6%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	25,9%	27,9%	46,3%	100,0%
	Totaal	14,9%	32,8%	52,3%	100,0%
De omgeving waarin u woont	1 Nee, ik was nooit werkloos	24,6%	49,4%	26,0%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	24,8%	45,5%	29,7%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	29,1%	36,4%	34,5%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	34,7%	35,7%	29,6%	100,0%
	Totaal	26,2%	45,5%	28,3%	100,0%
Uw financiële situatie	1 Nee, ik was nooit werkloos	28,8%	30,5%	40,7%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	32,1%	28,5%	39,4%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	38,2%	30,5%	31,4%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	48,5%	21,7%	29,8%	100,0%
	Totaal	32,8%	29,1%	38,1%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1 Nee, ik was nooit werkloos	17,8%	35,1%	47,1%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	19,9%	29,9%	50,2%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	35,5%	26,2%	38,3%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	34,5%	22,7%	42,8%	100,0%
	Totaal	22,1%	31,5%	46,4%	100,0%
Uw gezondheids- situatie	1 Nee, ik was nooit werkloos	11,6%	61,1%	27,3%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	11,1%	62,1%	26,8%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	14,4%	54,6%	31,0%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	18,2%	50,0%	31,8%	100,0%
	Totaal	12,5%	59,4%	28,1%	100,0%
Uw werkzekerheid	1 Nee, ik was nooit werkloos	36,3%	43,8%	19,9%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	44,3%	36,2%	19,4%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	47,5%	31,2%	21,3%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	65,6%	22,1%	12,3%	100,0%
	Totaal	42,6%	38,2%	19,1%	100,0%
Algemene schaal	1 Nee, ik was nooit werkloos	28,9%	36,4%	34,7%	100,0%
	2 Ja, alles samengenomen niet langer dan 1 jaar	32,5%	32,7%	34,7%	100,0%
	3 Ja, alles samengenomen 1 tot 2 jaar	41,5%	27,5%	30,9%	100,0%
	4 Ja, alles samengenomen 2 jaar of langer	48,4%	28,0%	23,7%	100,0%
	Totaal	33,2%	33,6%	33,1%	100,0%

10 Moet men gezond zijn om het even goed te kunnen doen als de ouders?

Men kan onze samenleving omschrijven als een gemobiliseerde samenleving, die meer mensen mobiliseert voor economische activiteit; hen aan het werk zet, vrouwen naar de arbeidsmarkt leidt, over de laatste halve eeuw het aantal uren bezoldigde arbeid per gezin sterk heeft verhoogd, nu ook druk genereert om mensen langer aan het werk te houden en die voor vele werknemers ook de intensiteit van het werk en het werkritme heeft opgedreven (Elchardus, 1996). Een mogelijk gevolg van die verhoogde prestatiedruk is dat het aantal arbeidsongeschikten sneller toeneemt dan de beroepsbevolking. In een recent onderzoek in opdracht van het Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering werd aan de bevolking gevraagd waar de oorzaak van die toename kan worden gesitueerd (Elchardus & te Braak, 2014). Door de bevolking worden twee verschillende verklaringsmodellen gehanteerd om die toename te verklaren. Het eerste schrijft deze toe aan een tanende arbeidsmotivatie: de mensen werken niet meer graag en worden daarom sneller ziek; er zijn steeds meer "plantrekkers". Afhankelijk van de specifieke uitspraak hanteert een derde tot de helft van de bevolking deze verklaring. Het tweede verklaringsmodel situeert de oorzaak van de toename van het aantal arbeidsongeschikten in de onzekerheid veroorzaakt door de economische crisis en de toegenomen arbeidsdruk en stress. Uitspraken die onzekerheid als een oorzaak van arbeidsongeschiktheid vermelden, krijgen bijval van bij de 40% van de respondenten. Stress en druk ten gevolge van de hedendaagse organisatie van de arbeid, maar ook van het leven in het algemeen, is volgens de bevolking veruit de belangrijkste oorzaak van de toegenomen arbeidsongeschiktheid. Zestig à zeventig procent schrijft die toename toe aan het veeleisender worden van het werk en aan de drukte van het hedendaagse leven in het algemeen. Een grote meerderheid van de bevolking ziet dus in de hedendaagse organisatie van het leven en het werk een belangrijke bron van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Afgezien nog van de vraag of zij daarmee een juiste diagnose stellen over de toename van het aantal arbeidsongeschikten, is het duidelijk dat bij velen de indruk leeft dat de druk van werk en leven zeer hoog is, veel mensen teveel kan worden, aan de rand of over de rand van hun mogelijkheden en weerstand duwt. Het is in die zin dat we kunnen spreken van een gemobiliseerde samenleving of een prestatie maatschappij, en dat men kan vermoeden dat vandaag een solide gezondheid nodig is om in die maatschappij economisch en sociaal stand te houden. Is het zo dat mensen met een minder goede gezondheid minder kans zien de levensstandaard van hun ouders te evenaren of te overtreffen?

Om die vraag te kunnen beantwoorden, werd op basis van een aantal vragen betreffende de gezondheid een schaal gevormd die de gezondheid meet¹² (zie tabel 17). Een hoge score duidt op een goede gezondheid. Vervolgens werd de bevolking op basis van deze schaal opgedeeld in 5 gelijke groepen.

Tabel 17: Principale componentenanalyse naar de gezondheidspositie (N=1.843)

	Componentladingen
Beperking activiteiten door ziekte: Uw sociale contacten	-,909
Beperking activiteiten door ziekte: Uw gezinsleven	-,906
Beperking activiteiten door ziekte: Uw huishoudelijke taken	-,899
Beperking activiteiten door ziekte: Uw werkzaamheden	-,863
Beperking activiteiten door ziekte: Uw hobby's	-,858
Hoe is uw gezondheidspositie in het algemeen?	,631
Eigenwaarde	4,335
Cronbach's Alpha	,922

De waarnemingen bevestigen dat de hedendaagse jongvolwassenen inderdaad in een gemobiliseerde, prestatie maatschappij leven en zich daarvan bewust zijn (zie tabel 18).

De gezondheid speelt een belangrijke rol in de mate waarin mensen denken de levenskwaliteit van hun ouders te kunnen evenaren of overtreffen. Van de 20% meest gezonde mensen meent 46% dat hun algemene levensstandaard die van hun ouders gaat overtreffen en slechts 14% dat ze het slechter zullen doen dan hun ouders; van de 20% meest ongezonde mensen, meent 37% dat ze het beter zullen doen dan hun ouders en 29% dat ze het slechter zullen doen. Gezondheid speelt voor heel wat aspecten van de levenskwaliteit een vrij belangrijke rol. Gezonde mensen zijn duidelijk optimistischer voor wat betreft hun financiële situatie, de wijze van vrijetijdsbesteding, het comfort van de woning en de reizen die men kan maken. Gezondheid maakt niet veel verschil voor de kwaliteit van de woonomgeving en de werkzekerheid. In het algemeen is gezondheid dus wel een belangrijke factor in de mate waarin men op het vlak van de kwaliteit van het leven vooruitgang verwacht ten opzichte van de ouders. Wie niet gezond is, geeft zich in deze samenleving merkkelijk minder kans de levensstandaard van zijn ouders te evenaren of te overtreffen.

¹² Het betreft een zeer goede schaal met een Cronbach's Alpha= 0,92.

Tabel 18: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar gezondheid (N=1.800)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	Heel ongezond	29,4%	33,7%	36,9%	100,0%
	Ongezond	19,4%	35,8%	44,8%	100,0%
	Tussen beide	20,4%	39,5%	40,1%	100,0%
	Gezond	19,8%	39,4%	40,8%	100,0%
	Heel gezond	14,4%	40,1%	45,5%	100,0%
	Totaal	20,8%	37,6%	41,6%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	Heel ongezond	22,6%	32,5%	44,9%	100,0%
	Ongezond	19,6%	34,2%	46,1%	100,0%
	Tussen beide	16,8%	32,3%	51,0%	100,0%
	Gezond	15,1%	33,9%	51,0%	100,0%
	Heel gezond	10,5%	29,1%	60,4%	100,0%
	Totaal	17,2%	32,6%	50,2%	100,0%
Het comfort van uw woning	Heel ongezond	23,9%	31,1%	45,0%	100,0%
	Ongezond	12,6%	34,1%	53,3%	100,0%
	Tussen beide	17,7%	27,2%	55,1%	100,0%
	Gezond	10,3%	39,3%	50,5%	100,0%
	Heel gezond	12,1%	28,4%	59,4%	100,0%
	Totaal	15,1%	32,6%	52,3%	100,0%
De omgeving waarin u woont	Heel ongezond	31,4%	40,2%	28,4%	100,0%
	Ongezond	25,2%	46,3%	28,4%	100,0%
	Tussen beide	25,2%	50,6%	24,2%	100,0%
	Gezond	26,1%	47,0%	26,8%	100,0%
	Heel gezond	23,6%	44,7%	31,6%	100,0%
	Totaal	26,4%	45,7%	27,9%	100,0%
Uw financiële situatie	Heel ongezond	41,4%	28,6%	29,9%	100,0%
	Ongezond	35,2%	27,4%	37,4%	100,0%
	Tussen beide	35,8%	25,4%	38,8%	100,0%
	Gezond	28,0%	30,1%	41,9%	100,0%
	Heel gezond	25,6%	30,4%	44,0%	100,0%
	Totaal	33,3%	28,4%	38,3%	100,0%
De reizen die u kunt maken	Heel ongezond	33,5%	26,1%	40,4%	100,0%
	Ongezond	23,2%	33,8%	43,0%	100,0%
	Tussen beide	20,0%	29,5%	50,5%	100,0%
	Gezond	18,5%	35,0%	46,5%	100,0%
	Heel gezond	15,1%	31,4%	53,5%	100,0%
	Totaal	22,2%	31,5%	46,3%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	Heel ongezond	24,9%	48,0%	27,1%	100,0%
	Ongezond	12,0%	61,4%	26,7%	100,0%
	Tussen beide	9,5%	65,9%	24,6%	100,0%
	Gezond	11,5%	61,2%	27,3%	100,0%
	Heel gezond	2,6%	63,7%	33,8%	100,0%
	Totaal	12,5%	59,8%	27,7%	100,0%
Uw werkzekerheid	Heel ongezond	47,1%	33,2%	19,8%	100,0%
	Ongezond	47,6%	37,0%	15,4%	100,0%
	Tussen beide	42,3%	35,5%	22,1%	100,0%
	Gezond	40,3%	41,4%	18,3%	100,0%
	Heel gezond	37,7%	43,2%	19,0%	100,0%
	Totaal	43,3%	38,1%	18,7%	100,0%
Algemene schaal	Heel ongezond	41,9%	29,6%	28,5%	100,0%
	Ongezond	36,9%	35,5%	27,5%	100,0%
	Tussen beide	32,8%	33,4%	33,8%	100,0%
	Gezond	31,0%	34,7%	34,3%	100,0%
	Heel gezond	24,5%	33,1%	42,4%	100,0%
	Totaal	33,7%	33,4%	32,8%	100,0%

11 Loont migratie?

Het beeld dat wordt opgehangen van de sociaaleconomische integratie van migranten en hun afstammelingen is niet eenduidig. Terwijl sommige studies tekenen van vooruitgang onderkennen, richten andere studies toch vooral de aandacht op de hardnekkige zwakke positie van die groepen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt (Gorodzeisky & Semyonov, 2014; Departement WSE, 2011). De hier geanalyseerde vraag biedt een interessante invalshoek om na te gaan of jongvolwassenen waarvan in vele gevallen de ouders of zelfs grootouders immigrerden, in België vooruitgang zien ten opzichte van hun ouders. Zij maakt het mogelijk te kijken naar hoe de betrokkenen zelf hun situatie inschatten ten opzichte van de meest voor de hand liggende referentiegroep: hun ouders. Het leek ons echter weinig interessant dit te onderzoeken voor de zeer heterogene en steeds minderzeggende categorie 'allochtonen'. Onder de 'allochtonen' in België bevinden zich immers onder andere ook heel wat kapitaalkrachtige Nederlanders en Fransen. Daarenboven ging onze aandacht vooral uit naar de twee grote groepen van immigranten, met ook heel wat afstammelingen van tweede en derde generatie, de mensen van Turkse en Marokkaanse origine. Die groepen zijn heel goed te vatten via de levensbeschouwing omdat het om moslims gaat. Deze benaderingswijze maakt het daarenboven mogelijk na te gaan of andere levensbeschouwelijke groepen een bijzondere positie innemen in verband met het toekomstoptimisme. De centrale vraag voor deze analyse is echter of moslims in dit land het gevoel hebben dat zij, in vergelijking met hun ouders vooruitgang boeken.

Dat blijkt inderdaad het geval te zijn. Van de verschillende levensbeschouwelijke groepen zijn het bijna steeds de moslims (N=191) die de grootste vooruitgang zien ten opzichte van hun ouders (zie tabel 19). Soms is dat nog iets meer het geval voor de restgroep "andere levensbeschouwingen", maar dat is een zeer heterogene en ook betrekkelijk kleine (n=71) groep, die we verder buiten beschouwing laten. Voor al de bevroegde aspecten van de levenskwaliteit is het percentage moslims dat vooruitgang ziet ten opzichte van de ouders veel groter dan het percentage dat achteruitgang ziet. Zelfs voor de mate van werkzekerheid, waarover de bevolking in haar geheel zeer pessimistisch is, ziet 37% van de moslims vooruitgang en 30% achteruitgang ten opzichte van de ouders. Voor de algemene levensstandaard ziet 57% vooruitgang en 18% achteruitgang. Op basis van een vergelijking van de sociaaleconomische situatie van immigranten en hun kinderen met die van autochtonen, komt men dikwijls tot het besluit dat het niet vlot met de sociaaleconomische integratie. Zo blijkt hun werkzaamheidsgraad lager, hun werkloosheidsgraad hoger en hebben zij gemiddeld een lager opleidingsniveau (Departement WSE 2011). Als men hun eigen vergelijking met de situatie van hun ouders als criterium neemt, blijkt bij een grote meerderheid van hen echter een gevoel

van grote vooruitgang te leven. 57% stelt dat de algemene levensstandaard beter zal zijn dan die van hun ouders, 18% dat die slechter zal zijn en 26% dat die gelijk zal blijven. Het oordeel is nog positiever over bepaalde aspecten van de levenskwaliteit zoals de wijze waarop men de vrije tijd kan besteden en het comfort van de woning. Zelfs op het vlak van de gezondheid ziet 48% vooruitgang en 13% achteruitgang ten opzichte van de ouders. Van de christenen ziet op dit vlak slechts 27% vooruitgang en van de vrijzinnigen 22%. De opname van die groep in de Belgische verzorgingsstaat – ook al verloopt die opname veel minder vlot dan velen zich een paar decennia geleden hadden voorgesteld – leidt bij de ruime meerderheid van de betrokkenen tot het gevoel dat zij in termen van levenskwaliteit en ook gezondheid veel vooruitgang hebben geboekt ten opzichte van hun ouders.

Tabel 19: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar levensbeschouwing (N=1.885)

		(Veel) slechter	Hetzelfde	(Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	17,1%	40,9%	41,9%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	23,4%	40,2%	36,3%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	17,5%	25,7%	56,8%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	25,8%	34,5%	39,7%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	17,4%	40,1%	42,6%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	26,5%	39,8%	33,7%	100,0%
	7,00 Andere	19,7%	23,9%	56,3%	100,0%
	Totaal	20,5%	37,6%	41,8%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	17,5%	32,2%	50,3%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	16,3%	34,6%	49,0%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	11,0%	27,1%	61,9%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	12,2%	36,5%	51,3%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	18,1%	34,2%	47,8%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	24,7%	31,2%	44,1%	100,0%
	7,00 Andere	26,4%	23,6%	50,0%	100,0%
	Totaal	17,1%	32,7%	50,2%	100,0%
Het comfort van uw woning	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	12,6%	33,9%	53,6%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	12,5%	36,6%	50,9%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	12,5%	25,5%	62,0%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	24,0%	34,1%	41,9%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	14,2%	31,7%	54,2%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	16,6%	32,5%	50,9%	100,0%
	7,00 Andere	19,7%	22,5%	57,7%	100,0%
	Totaal	14,9%	32,7%	52,4%	100,0%

Tabel 19 (vervolg): Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar levensbeschouwing (N=1.885)

		(Veel slechter	Hetzelfde	(Veel beter	Totaal
De omgeving waarin u woont	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	22,1%	47,6%	30,3%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	29,2%	46,2%	24,6%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	18,0%	36,6%	45,4%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	40,9%	40,0%	19,1%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	23,7%	51,3%	25,1%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	25,4%	47,3%	27,2%	100,0%
	7,00 Andere	32,9%	26,0%	41,1%	100,0%
	Totaal	26,5%	45,2%	28,3%	100,0%
Uw financiële situatie	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	30,6%	30,4%	39,1%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	34,4%	30,0%	35,6%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	28,4%	26,8%	44,8%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	38,3%	27,8%	33,9%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	31,7%	28,9%	39,5%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	37,3%	26,6%	36,1%	100,0%
	7,00 Andere	30,6%	23,6%	45,8%	100,0%
	Totaal	32,9%	28,8%	38,3%	100,0%
De reizen die u kunt maken	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	20,2%	34,8%	45,0%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	23,0%	32,1%	44,9%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	20,7%	25,1%	54,2%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	20,0%	27,4%	52,6%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	19,9%	33,1%	47,1%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	33,9%	32,7%	33,3%	100,0%
	7,00 Andere	22,2%	22,2%	55,6%	100,0%
	Totaal	22,1%	31,4%	46,5%	100,0%
Uw gezondheids-situatie	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	11,1%	61,6%	27,3%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	13,9%	64,5%	21,6%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	13,2%	39,0%	47,8%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	13,0%	64,9%	22,1%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	12,3%	62,3%	25,4%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	12,0%	54,5%	33,5%	100,0%
	7,00 Andere	17,8%	43,8%	38,4%	100,0%
	Totaal	12,7%	59,3%	28,1%	100,0%
Uw werkzekerheid	1,00 Praktiserend christenen (katholiek, protestant, regelmatig of minder regelmatig naar de kerk)	39,2%	41,5%	19,4%	100,0%
	2,00 Iemand die twijfelt, maar toch min of meer christelijk	46,0%	37,1%	16,8%	100,0%
	3,00 Moslim (strikt, niet strikt, twijfelt)	30,2%	33,0%	36,9%	100,0%
	4,00 Vrijzinnig, agnost, humanist	51,1%	36,7%	12,2%	100,0%
	5,00 Niet gelovig	40,1%	42,9%	17,0%	100,0%
	6,00 Alles wat met godsdienst te maken heeft, interesseert mij niet	49,7%	34,5%	15,8%	100,0%
	7,00 Andere	49,3%	21,9%	28,8%	100,0%
	Totaal	42,7%	38,0%	19,2%	100,0%

Het contrast met andere levensbeschouwelijke groepen is soms groot. Terwijl 62% van de moslims verwachten comfortabeler te wonen op 40 dan hun ouders op die leeftijd en 11% vrezen minder comfortabel te wonen, hopen slechts 42% van de vrijzinnigen (N=231) comfortabeler te wonen en vrezen 24% minder comfortabel te wonen. 45% van de moslims verwacht een verbetering van hun woonomgeving ten opzichte van hun ouders en 18% verwachten een verslechtering. Bij de vrijzinnigen zijn die percentages nagenoeg omgekeerd: 19% verwacht verbetering en 41% verslechtering. Wat werkzekerheid betreft verwacht 37% van de moslims een verbetering ten opzichte van de ouders en 30% een verslechtering. Van de vrijzinnigen verwacht slechts 12% een verbetering en niet minder dan 51% een verslechtering. Het is duidelijk dat onder moslims het gevoel leeft dat zij een veel meer door vooruitgang getekende generatiewissel doormaken dan de andere levensbeschouwelijke groepen.

12 De toekomst naar taalgemeenschap

In dit deel worden de toekomstverwachtingen naar taalgemeenschap bekeken. Taalgemeenschap is gemeten aan de hand van de taal waarin de respondenten de vragenlijst hebben ingevuld. De inwoners van het Vlaams Gewest kregen een Nederlandstalige vragenlijst, terwijl inwoners van het Waals Gewest een Franstalige vragenlijst hebben gekregen. Voor de Brusselaars is de taal van de vragenlijst bepaald aan de hand van de taal van de identiteitskaart. Respondenten die een vragenlijst in een andere taal wilden dan degene die hen eerst was toegestuurd, kregen deze op aanvraag.

De proporties Franstaligen en Nederlandstaligen die verwachten het beter te doen dan hun ouders verschillen nauwelijks van elkaar (zie tabel 20). Voor sommige aspecten verwacht een grotere proportie Nederlandstaligen het beter te doen dan de ouders, voor andere aspecten is de proportie Franstaligen die verwacht de ouders te overtreffen dan weer groter dan de proportie Nederlandstaligen.

De taalgemeenschappen verschillen echter wel vrij sterk in de mate dat ze geloven het peil van de ouders te bereiken en in de mate dat ze achteruitgang verwachten in vergelijking met de ouders. De proportie die achteruitgang verwacht is altijd (veel) groter bij de Franstaligen dan bij de Nederlandstaligen. Voor sommige aspecten van de levenskwaiteit zijn de verschillen opvallend groot. 51% van de Franstaligen verwacht minder werkzekerheid te hebben dan de ouders, vergeleken met 37% van de Nederlandstaligen. 33% procent verwacht een achteruitgang van hun woonomgeving, vergeleken met die van de ouders. Dat is het geval voor 22% van de Nederlandstaligen. 26% van de Franstaligen vreest voor een achteruitgang van hun levensstandaard, vergeleken bij de van hun ouders. Dat is het geval voor 16% van de Nederlandstaligen.

Zelfs op het vlak van de gezondheid tekenen zich verschillen af. 16% van de Franstaligen en 10% van de Nederlandstaligen verwachten minder gezond te zijn dan hun ouders.

Tabel 20: Toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders naar taalgemeenschap (N=1.843)

		1,00 (Veel) slechter	2,00 Hetzelfde	3,00 (Veel) beter	Totaal
Uw algemene levensstandaard	Franstalig	26,1%	33,9%	40,0%	100,0%
	Nederlandstalig	16,3%	40,1%	43,6%	100,0%
	Totaal	20,6%	37,4%	42,0%	100,0%
De wijze waarop u uw vrije tijd kunt besteden	Franstalig	16,1%	32,7%	51,2%	100,0%
	Nederlandstalig	17,7%	32,7%	49,6%	100,0%
	Totaal	17,0%	32,7%	50,3%	100,0%
Het comfort van uw woning	Franstalig	16,0%	33,5%	50,5%	100,0%
	Nederlandstalig	14,2%	32,1%	53,7%	100,0%
	Totaal	15,0%	32,7%	52,3%	100,0%
De omgeving waarin u woont	Franstalig	32,7%	38,2%	29,2%	100,0%
	Nederlandstalig	21,5%	50,8%	27,7%	100,0%
	Totaal	26,3%	45,4%	28,3%	100,0%
Uw financiële situatie	Franstalig	35,6%	28,3%	36,2%	100,0%
	Nederlandstalig	30,6%	29,3%	40,1%	100,0%
	Totaal	32,8%	28,9%	38,4%	100,0%
De reizen die u kunt maken	Franstalig	25,6%	27,5%	46,8%	100,0%
	Nederlandstalig	19,3%	34,4%	46,3%	100,0%
	Totaal	22,0%	31,4%	46,6%	100,0%
Uw gezondheidssituatie	Franstalig	16,0%	56,2%	27,8%	100,0%
	Nederlandstalig	9,9%	61,7%	28,4%	100,0%
	Totaal	12,6%	59,3%	28,1%	100,0%
Uw werkzekerheid	Franstalig	50,7%	30,0%	19,3%	100,0%
	Nederlandstalig	36,6%	44,0%	19,4%	100,0%
	Totaal	42,7%	38,0%	19,3%	100,0%
Algemene schaal	Franstalig	39,9%	26,8%	33,2%	100,0%
	Nederlandstalig	28,3%	38,5%	33,2%	100,0%
	Totaal	33,3%	33,5%	33,2%	100,0%

Het is duidelijk dat bij de Franstaligen een veel grotere proportie achteruitgang ten opzichte van de ouders verwacht dan bij de Nederlandstaligen.

13 Een multivariate toets

In de voorgaande paragrafen werd de vergelijking met de ouders steeds in verband gebracht met een bepaald kenmerk, zoals de sociaaleconomische status, de gezondheid of de levensbeschouwing. Die verschillende kenmerken zijn niet onafhankelijk van elkaar. We weten dat mensen met een hoger onderwijsniveau doorgaans gezonder zijn dan die met een laag onderwijsniveau of dat de sociaaleconomische status van moslims gemiddeld lager is dan die van christenen of vrijzinnigen. Om na te gaan wat elk van die kenmerken dan precies bijdraagt tot het optimisme of pessimisme van de vergelijking met de ouders, moet met verschillende van die kenmerken tegelijkertijd rekening worden gehouden (in een zogeheten multivariaat model).

Nu is dat voor de vergelijking met de ouders niet zo eenvoudig omdat de betekenis van het bereiken van een gelijke levenskwaliteit als die van de ouders toch wel een heel verschillende betekenis heeft naargelang men van een welstellend of een arm gezin komt. Om dat probleem op te vangen, zullen we verschillende modellen schatten, waarbij we de mate van optimisme van de vergelijking met de ouders op een verschillende manier meten.

13.1 Een maat van algemene vooruitgang ten opzichte van de ouders

Voor deze toets gebruiken we de algemene schaal (zie paragraaf 3, tabel 2) van de toekomstverwachtingen van jongvolwassenen ten opzichte van hun ouders. Bij het gebruik van deze schaal wordt eigenlijk verondersteld dat achteruitgaan en vooruitgaan ten opzichte van de ouders en hetzelfde niveau behalen, voor iedereen dezelfde betekenis heeft. Het is duidelijk dat dit, strikt genomen, niet het geval is. Daarom zullen we aanstonds ook andere maten gebruiken om zicht te krijgen op hoe verschillende factoren de toekomstverwachtingen beïnvloeden.

Voor het multivariate model worden de kenmerken van de bevolking ingebracht zoals ze werden besproken in de vorige paragrafen van het rapport. Voor een paar variabelen werden kleine wijzigingen aangebracht. Voor de open toekomst wordt een onderscheid gemaakt tussen mensen met een open toekomstbeeld en mensen zonder open toekomstbeeld¹³. Bij de bespreking van de effecten van de onderwijsmobiliteit zagen we dat er geen sprake is van een lineair verband. De opbouw van het model houdt daar rekening mee (door het gebruik van 'dummies' met als referentiecategorie de groep die niet mobiel is of hetzelfde opleidingsniveau heeft als dat van de ouders). Bij de bespreking van de effecten van de levensbeschouwing is gebleken dat de moslims zich duidelijk onderscheiden van de andere levensbeschouwelijke groepen. Daarom wordt in het model enkel dat onderscheid gemaakt.

Voor deze multivariate toets maken we gebruik van lineaire regressieanalyse. We voegen de verschillende variabelen stapsgewijs in. In het eerste model controleren we voor sociaaleconomische achtergrond. Vervolgens voegen we de maten van onderwijs- en inkomensmobiliteit¹⁴ hieraan toe. In het derde en finale model controleren we op de overige achtergrond, zoals de gezondheid, de open toekomst, de levensbeschouwing, de taalgemeenschap, de leeftijd en het geslacht (zie tabel 21).

---

¹³ Dat gebeurt door in vergelijking met de eerder gebruikte variabele de categorieën 1 (nog niets beslist, alle wegen zijn nog open) en 2 (een andere richting geven) samen te voegen.

¹⁴ Doordat studenten veelal nog geen vast maandinkomen hebben, en hun huidige situatie geen goed beeld geeft van de te bereiken onderwijsmobiliteit, is de inkomensmobiliteitsscore voor studenten vastgesteld op het gemiddelde.

De sociaaleconomische positie heeft een aantal duidelijke effecten, maar die samen niet veel (4%) verklaren van de variatie in de mate dat jongvolwassenen de levenskwaliteit van hun ouders menen te evenaren of te overtreffen. Er is een vrij sterk effect ($\beta = -0,16$) van de sociaaleconomische positie van de ouders, ook na controle voor de arbeidsmarktpositie en de werkloosheidservaring van de jongvolwassene. Dat effect is negatief, wat betekent dat hoe hoger de sociaaleconomische positie van het gezin van herkomst, hoe minder vooruitgang ten opzichte van de ouders men verwacht. In zekere zin is dit normaal omdat jonge mensen uit welstellende gezinnen al veel bereiken als zij de levensstandaard van hun ouders evenaren. Toch ziet men zo'n effect omdat de mensen uit bescheiden sociaaleconomische gezinnen in grote mate geloven dat zij de levensstandaard van hun ouders kunnen overtreffen. Het effect kan wel degelijk worden geïnterpreteerd als een teken dat jongvolwassenen uit bescheiden gezinnen in België het gevoel hebben dat ze opwaarts mobiel kunnen zijn. In veel andere landen blijkt dat anders te zijn (zie hoger).

Tabel 21: Lineaire regressieanalyse naar de toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders (N=1.487)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
(Constant)		***		*		n.s.
Sociaal-economische achtergrond						
Sociaaleconomische positie van de ouders	-,158	***	-,151	***	-,148	***
Arbeidsmarktpositie (ref.: werkend)						
°Niet-werkend	-,101	***	-,058	**	-,051	n.s.
°Student	,034	n.s.	,039	*	,034	n.s.
Werkloosheidservaring (ref.: nooit werkloos)						
°Niet langer dan 1 jaar	,001	n.s.	,010	n.s.	,023	n.s.
°1 tot 2 jaar	-,089	***	-,076	**	-,047	n.s.
°Langer dan 2 jaar	-,091	**	-,071	*	-,049	n.s.
Sociale mobiliteit						
Onderwijsmobiliteit (ref.: constant)						
°Neerwaarts mobiel			-,036	n.s.	-,013	n.s.
°Opwaarts mobiel			,001	n.s.	-,017	n.s.
Inkomensmobiliteit			,101	***	,122	***
Overige achtergrond						
Gezondheid					,155	***
°Open toekomst (ref.: gesloten toekomst)					,090	***
°Moslim (ref.: overige levensbeschouwelijke groepen)					,174	***
°Franstalig (ref.: Nederlandstalig)					-,110	***
Leeftijd					-,010	n.s.
°Man (ref.: vrouw)					-,053	*
Adjusted R ²	,041		,050		,107	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; n.s. = non significant

De arbeidsmarktpositie, vooral dan het verschil tussen werkenden en niet-werkenden, heeft een statistisch significant effect ($\beta = ,10$). De kans dat men gelooft de levensstandaard van de ouders te kunnen overtreffen is groter bij mensen die aan de slag zijn. Terwijl dat geloof heel sterk bleek bij studenten, is het netto-effect ervan in dit model verdwenen. Wie ervaring opdeed met werkloosheid, is pessimistischer over zijn of

haar kansen de levensstandaard van de ouders te overtreffen. Hoe langer de duur van de werkloosheid, hoe negatiever men is over de eigen toekomst ($\beta = -,09$ indien langer dan 2 jaar werkloos).

In het tweede model gaan we na of het de sociaaleconomische positie op zich is, die de mate van optimisme verklaart. Het is immers ook mogelijk dat de verklaringskracht vooral uitgaat van de mate van sociale mobiliteit. Controlerend voor inkomens- en onderwijsmobiliteit verhoogt de verklaarde variantie nauwelijks, van 4 naar 5%. Daaruit blijkt al meteen dat sociale mobiliteit wel een rol speelt, maar geen belangrijke. We zien ook dat de effecten van de sociaaleconomische positie niet fundamenteel veranderen door rekening te houden met de sociale mobiliteit. Verder blijkt dat onderwijsmobiliteit geen significant netto-effect heeft. Inkomensmobiliteit heeft dat wel ($\beta = ,10$). Het financieel beter doen dan de ouders, werkt het gevoel in de hand dat men hun levensstandaard kan overtreffen. Deze vaststelling strookt met de eerdere observatie dat de mate waarin men gelooft het financieel beter te doen dan de ouders heel belangrijk is voor de mate waarin men gelooft een betere levenskwaliteit dan de ouders te kunnen bereiken. Het verschil tussen werkenden en niet-werkenden wordt trouwens voor de helft verklaard door de inkomensmobiliteit. Het pessimisme van de mensen die niet tegen bezoldiging werken, heeft veel te maken met een gebrek aan inkomensmobiliteit ten opzichte van de ouders.

In het derde en laatste model controleren we voor de levensbeschouwing, de gezondheid, de mate waarin men de toekomst als open beschouwt, de taalgemeenschap alsook het geslacht en de leeftijd. Deze kenmerken hebben wel veel verklaringskracht. De verklaarde variantie stijgt van 5 naar 11%.

Binnen de waaier van 25 tot 35 heeft de leeftijd geen effect. Onderzoekers die wel een effect vinden, werken doorgaans met een bredere leeftijdsgroep en stellen vast dat jongeren optimistischer zijn dan ouderen (Jacobs, Janssens & Swyngedouw, 2003; Fuchs-Heinritz, 2000; Trommsdorff, 1986). Dat effect vinden we niet meer binnen de door ons bestudeerde leeftijdsgroep, denklijk omdat men vanaf 25 toch aan de meer optimistische jeugd voorbij is, en het model daarenboven controleert voor het student zijn. Die laatste onderscheiden zich inderdaad door een hogere mate van optimisme. Dat blijkt weer in dit meer volledige model. Geslacht heeft wel een effect: mannen zijn negatiever over hun persoonlijke toekomst ($\beta = -,05$) dan vrouwen. Het gaat om een relatief klein verschil, waarover in de literatuur overigens geen consensus bestaat. Sommige onderzoekers als Eskilson & Wiley (1999) en Fuchs-Heinritz (2000) vinden een dergelijk effect, andere studies besluiten dat de vrouwen een meer negatievere

inschatting hebben van de eigen toekomstmogelijkheden (Jacobs, Janssens & Swyngedouw, 2003; Trommsdorff, 1986)¹⁵.

De andere variabelen hebben vrij sterke effecten. Moslims verwachten in grotere mate dan de andere levensbeschouwelijke groepen dat zij de levensstandaard en levenskwaliteit van de ouders zullen overtreffen ($\beta=,17$). Dit kan niet worden geïnterpreteerd als een aan de Islam eigen tendens om optimistischer te zijn. Er is geen evidentie voor een dergelijke tendens en verder zal blijken dat het moslim zijn niet bijdraagt tot levenstevredenheid of geluk. Het lijkt ons plausibel dit effect te interpreteren als een gevolg van een succesrijk integratieproces, in de zin dat deze jongvolwassenen (bijna allemaal van Turkse of Marokkaanse origine) hun positie ten opzichte van hun ouders hebben weten te verbeteren, en zich daar ook bewust van zijn. Verder blijkt ook in het multivariate model dat gezonde mensen meer kans hebben te kunnen geloven dat zij de levensstandaard van hun ouders gaan overtreffen ($\beta=,16$). Het gaat dus wel degelijk om een prestatie maatschappij waar, ook na controle voor andere kenmerken, een stevige gezondheid nodig blijkt om de levensstandaard van de ouders te evenaren of overtreffen.

Tussen de taalgroepen wordt ook een verschil gevonden. Franstaligen zijn beduidend negatiever ingesteld wat betreft hun toekomstverwachtingen ten opzichte van hun ouders ($\beta=-,11$). Dit effect wordt vastgesteld na controles voor de sociaaleconomische toestand van het ouderlijke gezin, de sociale mobiliteit, de arbeidsmarktpositie, de werkloosheidservaring, de gezondheid enzovoort. Het kan dus niet aan verschillen in die factoren worden toegeschreven. Het is niet meteen duidelijk waaraan dit verschil te wijten is. We zagen, toen de relatie tussen taalgemeenschap en toekomstverwachting in detail werd bekeken, dat de Nederlandstaligen en de Franstaligen eigenlijk niet verschillen in de mate dat zij *vooruitgang* ten opzichte van de ouders verwachten. Zij verschillen wel in de zin dat Franstaligen in grotere mate vrezen de levensstandaard en levenskwaliteit van hun ouders *niet te kunnen evenaren*. Er heerst, met andere woorden, in het Franstalige landsgedeelte bij een grotere groep vrees voor achteruitgang, die niet meteen aan de persoonlijke sociaaleconomische kenmerken kan worden toegeschreven. Blijkbaar is daar een klimaat gegroeid dat pessimisme aanwakkert, ongeacht de persoonlijke situatie.

Het gevoel dat de eigen toekomst nog open is, blijkt na multivariate toetsing nog significant ($\beta=,09$) bij te dragen tot het geloof dat men de levensstandaard van de ouders zal kunnen evenaren of overtreffen. Ook deze bevinding is consistent met de vaststellingen van andere onderzoekers. Bij Duitse jongeren werd vastgesteld dat

---

¹⁵ Het gaat om een klein effect en dat vergroot de kans dat het, afhankelijk van de andere variabelen waarvoor in het model wordt gecontroleerd, kan variëren van statistisch significant naar statistisch insignificant en zelfs van negatief naar positief.

degenen die meenden zelf hun toekomst te kunnen maken, positiever staan tegenover die toekomst dan de jongeren die het gevoel hebben dat hun toekomst al min of meer vastligt (Fuchs-Heinritz, 2000).

Het derde en laatste model verklaart de effecten van de sociaaleconomische status en van de sociale mobiliteit niet weg. Het effect van inkomensmobiliteit is zelfs iets sterker in dit derde model ($\beta=,12$). De werkloosheidservaring is wel insignificant geworden, waarschijnlijk omdat werklozen een minder open toekomstbeeld hebben en minder gezond zijn. Het model biedt ook niet meteen een verklaring waarom langdurig werklozen optimistischer zijn over hun vrijetijdsbesteding, gezondheid en woonomgeving. Het optimisme van langdurige werklozen over de vrijetijdsbesteding blijkt vooral te leven bij moslims. Het optimisme over gezondheid en woonomgeving bij alle langdurige werklozen.

Terwijl een aantal van de gevonden effecten belangwekkend zijn en nieuw licht werpen op onze samenleving – we komen daar in de besluiten op terug – verklaren al de factoren waarvoor in het multivariate model wordt gecontroleerd toch maar 11% van de variatie in de mate waarin jongvolwassenen geloven dat ze de levensstandaard van hun ouders zullen kunnen evenaren of overtreffen. Dat betekent dat dit geloof niet sterk aan sociale condities gebonden is. Een vaststelling die consistent is met de stelling verdedigd door Andres et al. (1999) dat de persoonlijke toekomstverwachtingen niet of althans slechts heel gedeeltelijk kunnen worden begrepen als rationele reacties op ervaren condities, maar in grote mate de uiting zijn van een cultureel script dat voluntarisme, activisme en optimisme voorschrijft of, zoals de filosoof Karl Popper het formuleert: "optimism is a moral duty". Als deze verklaring geldt, dan zouden we ook moeten vaststellen dat het gevoel de status van de ouders niet te kunnen evenaren of overtreffen, afdoet aan de levenstevredenheid en de gelukservaring. Dat zal worden nagegaan in paragraaf 14. Eerst kijken we naar andere manieren om de vergelijking met de ouders te meten.

In de volgende analyse (tabel 22) kijken we specifiek naar het verschil tussen, enerzijds de jongvolwassenen die verwachten het minder goed te hebben, anderzijds de mensen die denken de levensstandaard en de levenskwaliteit van hun ouders te evenaren of te verbeteren. Deze analyse gaat dus op zoek naar de factoren die bijdragen tot het geloof dat men ten opzichte van de ouders achteruitgang gaat boeken. Drie factoren blijken daarbij heel belangrijk, de werkloosheidservaring, de taalgemeenschap en de gezondheid. Mensen die al twee jaar of langer werkloos zijn geweest hebben, in vergelijking met degenen die nooit werkloos waren, dubbel zoveel kans om te verwachten dat zij de levenskwaliteit van hun ouders niet zullen kunnen evenaren. Ook na controle voor de werkloosheidservaring en de andere sociaaleconomische kenmerken

en de gezondheid, vrezen Franstaligen in grotere mate achteruitgang in vergelijking met hun ouders. De proportie Franstaligen die achteruitgang vreest is bijna twee keer zo groot als de proportie Nederlandstaligen. Deze vrees dient waarschijnlijk niet zozeer aan individuele sociaaleconomische kenmerken te worden toegeschreven, dan wel aan een stemming die zich van het Franstalige landsgedeelte heeft meester gemaakt. Verder zien we dat de gezondheid een belangrijke rol speelt. Naarmate de gezondheid slechter is, neemt de kans dat men achteruitgang vreest fors toe. Verder is er nog een effect van de sociaaleconomische status van de ouders- hoe hoger deze is, hoe groter de kans dat men achteruitgang vreest. Uit de eerdere analyses weten we dat dit het gevolg is van twee factoren, enerzijds de moeilijkheid de levenskwaliteit en welvaart van welstellende ouders te overtreffen, anderzijds het gegeven dat ook jongvolwassenen uit sociaaleconomisch zeer bescheiden gezinnen in België hopen op opwaartse mobiliteit en vooruitgang ten opzichte van hun ouders (zie ook tabel 23). Verder is er nog een effect van inkomensmobiliteit: naarmate deze toeneemt neemt de vrees voor achteruitgang af.

Tabel 22: Logistische regressieanalyse naar een negatieve toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders (N=1.577)

	Exp(B)	Sig.
(Constant)	,193	*
Sociaal-economische achtergrond		
Sociaaleconomische positie van de ouders	1,220	*
Arbeidsmarktpositie (ref.: werkend)		
°Niet-werkend	1,228	n.s.
°Student	,929	n.s.
Werkloosheidservaring (ref.: nooit werkloos)		
°Niet langer dan 1 jaar	1,165	n.s.
°1 tot 2 jaar	,919	n.s.
°Langer dan 2 jaar	2,116	***
Sociale mobiliteit		
Onderwijsmobiliteit (ref.: constant)		
°Neerwaarts mobiel	,994	n.s.
°Opwaarts mobiel	,824	n.s.
Inkomensmobiliteit	,780	**
Overige achtergrond		
Gezondheid	,749	***
°Open toekomst (ref.: gesloten toekomst)	,860	n.s.
°Moslim (ref.: overige levensbeschouwelijke groepen)	,633	n.s.
°Franstalig (ref.: Nederlandstalig)	1,836	***
Leeftijd	1,000	n.s.
°Man (ref.: vrouw)	1,168	n.s.
Nagelkerke R ²	,104	

*p<=.05; **p<=.01; ***p<=.001; n.s.= non significant

De hierboven gepresenteerde logistische regressieanalyse herhalen we voor het discrimineren tussen degenen die vooruitgang verwachten ten opzichte van de ouders enerzijds, de jongvolwassenen die verwachten een gelijke levenskwaliteit of een slechtere levenskwaliteit te hebben dan hun ouders anderzijds. Hier wordt dus gezocht naar de determinanten van de verwachting het beter te doen dan de ouders.

De kenmerken die het meest bijdragen tot die verwachting zijn het student en het moslim zijn. In vergelijking met de werkenden hebben de studenten bijna twee en halve keer meer kans te geloven dat zij het beter gaan doen dan hun ouders. In vergelijking met niet-moslims, hebben moslims nagenoeg twee keer meer kans te geloven dat zij de levenskwaliteit van hun ouders zullen overtreffen. Een hoge sociaaleconomische achtergrond is daarnaast een voorspeller voor een minder optimistische toekomstvergelijking. Verder is die optimistische toekomstverwachting ook groter naarmate men een open toekomstbeeld heeft en een goede gezondheid geniet. De kans dat men verwacht het beter te doen dan de ouders is merkelijk kleiner voor mensen die langdurig werkloos waren, alsook voor mannen en Franstaligen.

Tabel 23: Logistische regressieanalyse naar een positieve toekomstvergelijking ten opzichte van de ouders (N=1.589)

	Exp(B)	Sig.
(Constant)	,413	n.s.
Sociaal-economische achtergrond		
Sociaaleconomische positie van de ouders	,726	***
Arbeidsmarktpositie (ref.: werkend)		
°Niet-werkend	,781	n.s.
°Student	2,388	*
Werkloosheidservaring (ref.: nooit werkloos)		
°Niet langer dan 1 jaar	,820	n.s.
°1 tot 2 jaar	,963	n.s.
°Langer dan 2 jaar	,606	*
Sociale mobiliteit		
Onderwijsmobiliteit (ref.: constant)		
°Neerwaarts mobiel	1,196	n.s.
°Opwaarts mobiel	1,081	n.s.
Inkomensmobiliteit	1,145	n.s.
Overige achtergrond		
Gezondheid	1,132	*
°Open toekomst (ref.: gesloten toekomst)	1,400	**
°Moslim (ref.: overige levensbeschouwelijke groepen)	1,980	***
°Franstalig (ref.: Nederlandstalig)	,770	*
Leeftijd	1,016	n.s.
°Man (ref.: vrouw)	,781	*
Nagelkerke R ²	,074	

*p<=.05; **p<=.01; ***p<=.001; n.s.= non significant

14 De levendigheid van het persoonlijke vooruitgangdenken

In het algemeen stellen we vast dat grote groepen van jongvolwassenen verwachten een hogere levensstandaard en hogere levenskwaliteit te bereiken dan hun ouders en dat meerderheden tot ruime meerderheden verwachten de levensstandaard van hun ouders te evenaren of te overtreffen. Grote groepen geloven met andere woorden nog in vooruitgang, van generatie op generatie. Dat is een idee eigen aan de moderne

samenleving: het is de vertaling van het vooruitgangdenken naar het persoonlijke leven toe. Men hoort, nu al sinds een paar decennia, dat dit denken verdwenen is en dat er in de plaats een pessimisme en een grote onzekerheid zijn getreden. Die stellingen worden dikwijls gestoeld op de vaststelling dat het reële inkomen van de middenklasse de laatste decennia nog nauwelijks is gestegen. Het beschikbare gezinsinkomen in België nam toe met 11% over de periode 1995 tot 2011, terwijl het BNP in die periode steeg met bij de 25%. Uit de verwachtingen van de hedendaagse jongvolwassenen blijkt dat einde van het vooruitgangdenken niet. Op heel veel vlakken verwachten meerderheden de levensstandaard en levenskwaliteit van hun ouders te overtreffen. Wat we in deze laatste paragraaf willen nagaan is of dat soort verwachting nog zozeer in onze mentaliteit zit, dat men gelukkig wordt van de idee de levensstandaard van de ouders te overtreffen en ongelukkig bij de idee dat men daar niet zal in slagen.

Tabel 24: Lineaire regressieanalyse naar de mate van geluk (N=1.444)

	Model 1		Model 2		Model 3	
	β	Sig.	β	Sig.	β	Sig.
(Constant)		***		***		***
Voorwaarden						
Sociaaleconomische positie van de ouders	,133	***	,186	***	,239	***
Arbeidsmarktpositie (ref.: werkend)						
°Niet-werkend	-,071	**	-,024	n.s.	-,020	n.s.
°Student	-,019	n.s.	,014	n.s.	-,004	n.s.
Werkloosheidservaring (ref.: nooit werkloos)						
°Niet langer dan 1 jaar	-,029	n.s.	-,011	n.s.	-,015	n.s.
°1 tot 2 jaar	-,126	***	-,104	***	-,090	***
°Langer dan 2 jaar	-,140	***	-,101	***	-,083	***
Gezondheid	,336	***	,311	***	,274	***
Anderen						
Hoe vaak praat men met burens	,059	*	,053	*	,053	*
Hoe vaak ontmoet men vrienden of kennissen	,065	**	,069	**	,058	**
Hoe vaak ontmoet men familie	,100	***	,091	***	,083	***
Sociale mobiliteit						
Onderwijsmobiliteit (ref.: constant)						
°Neerwaarts mobiel			-,081	***	-,074	***
°Opwaarts mobiel			,070	**	,075	**
Inkomensmobiliteit			,127	***	,106	***
Vergelijking						
Vergelijking tussen ouders en eigen toekomst					,247	***
Andere achtergrond						
°Man (ref.: vrouw)	-,012	n.s.	,015	n.s.	,025	n.s.
Leeftijd	,075	***	,036	n.s.	,038	n.s.
°Franstalig (ref.: Nederlandstalig)	-,163	***	-,149	***	-,124	***
Adjusted R ²	,297		,319		,375	

*p<=.05; **p<=.01; ***p<=.001; n.s.= non significant

Om dat te kunnen nagaan is het nodig de levenstevredenheid of gelukservaring te meten. We steunen daarvoor op "Het grootste geluk" (Elchardus & Smits 2007). In dat boek wordt een zeer uitgebreide maat van geluk voorgesteld en gebruikt. Daarvan werd voor dit onderzoek een verkorte versie gemaakt die op basis van 15 vragen het geluk

meet¹⁶. Deze verkorte schaal werd getoetst op de data waarop het "Het grootste geluk" steunt. Voor de leeftijdsgroep van de 25 tot 35-jarigen bedraagt de correlatie tussen de verkorte en uitgebreide geluksschaal $r=,98$, wat betekent dat de twee schalen nagenoeg identiek zijn.

Op basis van de variabelen die beschikbaar zijn in het huidige onderzoek proberen we het model dat in "Het grootste geluk" werd gebruikt om geluk te verklaren zo goed mogelijk te benaderen (zie model 1 en 2, tabel 24). Dat geeft een zeer goede verklaring van de mate waarin de bestudeerde jongvolwassenen zich gelukkig voelen; 30% van de variatie in de gelukservaring wordt op die manier verklaard. In het derde model wordt de mate waarin men denkt de ouders te kunnen evenaren of overtreffen toegevoegd. Dit blijkt een sterk effect te hebben op de gelukservaring ($\beta=0,25$); de verklaarde variantie stijgt met zes procentpunten van 32 tot 38%. Het is duidelijk dat het vooruitgangdenken nog sterk leeft. Wie het gevoel heeft de levensstandaard van de ouders te kunnen overtreffen is merkkelijk gelukkiger en wie vreest dat niet te kunnen doen of terug te vallen, is merkkelijk ongelukkiger. Een hogere levensstandaard bereiken dan de ouders is heel duidelijk nog een belangrijke verwachting waarvan het niet bereiken ongelukkig maakt. Dit geeft aan hoe diep het vooruitgangdenken nog in de psyche verankerd is.

15 Samenvatting en besluit

Het westen heeft de laatste 5 à 6 jaar een zeer diepe crisis gekend, door velen vergeleken met de crisis van de dertiger jaren van de 20ste eeuw. In elk geval is het herstel bijzonder traag (Gamble, 2014: 37) en zijn de gevolgen van de crisis na 6 jaar nog steeds voelbaar. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat in een klimaat van meer intense concurrentie ten gevolge van de globalisering van de economie en in het moeilijke vaarwater van de bankencrisis die uitgroeide tot een financiële en economische crisis, de vrees voor een langdurige stagnatie en zelfs neergang van de westerse economieën en samenlevingsmodellen de kop op steekt. Vandaar de vraag hoe de hedendaagse jongvolwassenen, de mensen van 25 tot 35 jaar, naar de toekomst kijken: rekenen zij er nog op, zoals de vorige generaties dat deden, en zoals vanzelfsprekend wordt geacht in moderne samenlevingen, dat zij de levensstandaard van hun ouders minstens gaan evenaren en waarschijnlijk overtreffen? Leeft dat soort vooruitgangdenken nog?

Ondanks de crisis, het moeilijke herstel, de verschillende naschokken van de bankencrisis en de onmiskenbare avondlandstemming, geven de hedendaagse jongvolwassenen blijk

---

¹⁶ Het overgrote deel van de geschrapte items zijn afkomstig uit de Affect Balance Scale. Deze meet een aantal gemoedstoestanden, die aldus afwezig zijn in de verkorte geluksschaal.

van een toch groot optimisme. Wat hun financiële situatie betreft, iets waar men nog relatief pessimistisch over is, verwacht 38% het beter te doen op de leeftijd van 40 dan hun ouders toen die 40 waren, en verwacht 67% het even goed of beter te doen. Een derde verwacht het slechter te doen. Wat de algemene levensstandaard betreft, zijn de verwachtingen nog positiever: 44% verwacht het beter te doen dan de ouders en 79% het even goed of beter te doen; 21% verwacht achteruitgang ten opzichte van de ouders. De financiële situatie speelt een belangrijke rol in hoe men zijn toekomstige levenskwaliteit en levensstandaard inschat. Het verschil tussen de verwachtingen in verband met de financiële situatie en de levensstandaard, maakt echter duidelijk dat de jongvolwassenen bij het inschatten van hun levensstandaard ook rekening houden met andere aspecten van de levenskwaliteit dan de financiële situatie en dat precies deze hen tot een grotere mate van optimisme brengen.

Vrij grote groepen verwachten aldus de financiële situatie en vooral de levensstandaard van hun ouders te overtreffen, grote meerderheden verwachten die minstens te evenaren. Dat geldt voor nagenoeg alle aspecten van de levenskwaliteit die werden bevraagd, behalve voor de werkzekerheid. Daarover zijn meer jongvolwassenen ongerust. Slechts 19% denkt meer werkzekerheid te verwerven dan hun ouders hadden; 43% vreest minder werkzekerheid te hebben. Dat betekent dat er zelfs op dit vlak toch een meerderheid is, 57%, die denkt de werkzekerheid van de ouders minstens te kunnen evenaren. Het pessimisme over de werkzekerheid is groter dan over de andere aspecten van de levenskwaliteit en misschien is dat zo omdat het al ten dele een maatschappelijke toekomstverwachting is, iets waarvan men denkt dat men het in mindere mate zelf in de hand heeft dan de andere aspecten van de levenskwaliteit. Voor drie aspecten van de levenskwaliteit ziet men merkelijk minder vooruitgang ten opzichte van de ouders. Deze verdienen daarom toch bijzondere aandacht van de politiek en het beleid: de financiële situatie, de kwaliteit van de woonomgeving en vooral de mate van werkzekerheid.

Hoewel het optimisme overheerst is er toch een groep die achteruitgang verwacht. Voor de meeste aspecten van de levenskwaliteit varieert die tussen de 15 en de 20%, voor de woonomgeving is dat 26%, voor de financiële situatie 33% en voor de werkzekerheid 43%.

De groep die achteruitgang vreest is talrijker aanwezig in het Franstalige dan in het Nederlandstalige landsgedeelte, ook na controle voor de sociaaleconomische achtergrond, de sociale mobiliteit, de gezondheid en andere kenmerken van de betrokken personen. Het verschil tussen de taalgemeenschappen komt niet zozeer tot stand doordat de Franstaligen in mindere mate geloven dat ze de levensstandaard van hun ouders gaan overtreffen, maar vooral doordat zij, in vergelijking met de Nederlandstaligen, in grotere mate vrezen dat zij ten opzichte van de ouders achteruit

zullen gaan, eerder dan de levensstandaard van de ouders te evenaren. De vrees voor achteruitgang leeft dus sterker in het Franstalige landsgedeelte. Terwijl 16% van de Nederlandstaligen vreest de levensstandaard van hun ouders niet te kunnen evenaren, leeft die vrees bij 26% van de Franstaligen. Blijkbaar is er in het Franstalige landsgedeelte een vrees voor achteruitgang gegroeid die de verwachtingen kleurt, ook los van de persoonlijke sociaaleconomische situatie.

Persoonlijke langdurige werkloosheid verhoogt heel sterk de kans dat men vreest de levensstandaard en de levenskwaliteit van de ouders niet te kunnen evenaren. Langdurige werkloosheid werkt met andere woorden het achteruitgangsgeloof sterk in de hand. De relatie tussen de (langdurige) werkloosheid en de toekomstverwachtingen is overigens heel complex. Zo stelden we onder meer vast dat de jongvolwassenen die al minstens twee jaar werkloosheid hadden meegemaakt toch in grotere mate dan de jongvolwassenen die nooit werkloos waren, verwachten de kwaliteit van de vrijetijdsbesteding, de woonomgeving en de gezondheid van hun ouders te overtreffen. Die paradoxale vaststelling kunnen we niet helemaal verklaren. Jongvolwassenen die het slachtoffer worden van langdurige werkloosheid zijn niet zelden van een bescheiden sociaaleconomische achtergrond en mensen van een dergelijke achtergrond verwachten meer vooruitgang ten opzichte van de ouders dan de anderen. Belangrijker is ook het gegeven dat veel van de jongeren met een ervaring van langdurige werkloosheid moslim zijn en de jongvolwassen moslims, ook degenen met langdurige werkervaring een grote vooruitgang ten opzichte van de ouders zien, zeker wat de vrijetijdsbesteding betreft.

Eén van de opmerkelijke vaststellingen van dit onderzoek is inderdaad dat de jongvolwassen moslims veel vooruitgang zien ten opzichte van hun ouders. Moslims, en dus migranten en hoofdzakelijk eerste en tweede generatie afstammelingen van migranten, zijn optimistischer dan de andere levensbeschouwelijke groepen. Het verschil tussen de moslims en de anderen komt vooral tot stand omdat de eersten in grotere mate geloven dat zij de levensstandaard en levenskwaliteit van hun ouders zullen kunnen overtreffen. Van de moslims meent 45% dat zij de financiële situatie van hun ouders zullen overtreffen, van de vrijzinnigen 34%. 57% van de moslims is van oordeel dat zij een hogere levensstandaard zullen bereiken dan hun ouders; 40% van de vrijzinnigen is even optimist op dat vlak. Zelfs op het vlak van de gezondheid zien veel moslims een vooruitgang ten opzichte van de generatie van hun ouders. 48% is van oordeel dat hun gezondheidstoestand beter zal zijn dan die van hun ouders; slechts 22% van de vrijzinnigen verwacht een betere gezondheid te hebben dan de ouders. Die verschillen kunnen niet worden toegeschreven aan een culturele tendens van Moslims om optimistischer te zijn. Evidentie in die zin is niet aanwezig. In het model waarmee de invloed van de toekomstverwachting op het geluk werd gemeten, bleek levensbeschouwing geen effect te hebben. Het vastgestelde verschil dient waarschijnlijk

aan een reële vooruitgang in de levenskwaliteit van de immigranten en hun afstammelingen te worden toegeschreven. Vergelijkingen tussen die groepen en de autochtone bevolking wijzen op hardnekkige verschillen in levensstandaard, maar de vergelijking met de ouders wijst op vooruitgang en de betrokkenen zijn zich daar duidelijk van bewust.

Een andere belangrijke factor is de gezondheid. Deze heeft een sterke invloed op de mate waarin men meent de levensstandaard van de ouders te kunnen evenaren of overtreffen. Gezonde mensen geloven meer dan anderen dat zij de levensstandaard van de ouders gaan overtreffen; ongezonde mensen vrezen dat zij de levensstandaard van de ouders zelfs niet zullen kunnen evenaren. Van de 20% meest gezonde jongvolwassenen verwacht 71% het financieel even goed of beter te doen dan de ouders en verwacht niet minder dan 96% de levensstandaard van de ouders te evenaren of te overtreffen. Bij de 20% minst gezonde jongvolwassenen zijn de overeenkomstige percentages 59% en 74%. Het is duidelijk dat dit een prestatimaatschappij is en dat vooruitgang ten opzichte van de ouders veel gemakkelijker is voor gezonde dan voor minder gezonde mensen.

Sociale mobiliteit speelt, na controle voor de andere factoren, een geringere rol dan verwacht. Optimisme blijkt overigens niet door onderwijs- maar door inkomensmobiliteit in de hand te worden gewerkt. Die waarneming past bij de vaststelling dat toch vooral de materiële condities, zoals de financiële situatie en het comfort van de woning, doorwegen bij het beoordelen van de levensstandaard. Jongvolwassenen die het qua inkomen beter doen dan hun ouders, verwachten niet meer dan anderen de levenskwaliteit van hun ouders te overtreffen, maar verwachten wel in mindere mate de levenskwaliteit van hun ouders niet te kunnen evenaren. Zij vrezen met andere woorden in mindere mate achteruitgang.

Mensen die van oordeel zijn dat zij hun leven nog kunnen veranderen, die een open toekomstbeeld hebben, verwachten ook in grotere mate de levenskwaliteit en de levensstandaard van hun ouders te kunnen overtreffen. Waarschijnlijk schatten zij, meer dan andere, de kans positief in dat ze hun situatie nog kunnen verbeteren tegen de tijd dat ze veertig zullen zijn. Het toekomstbeeld van de jongvolwassenen is nu trouwens meer open dan vijftig jaar geleden. Voor hen heeft de toekomst zich over die tijd niet gesloten, maar geopend. De slogan "no future" wordt in het licht van de verwachtingen en het vooruitgangdenken van de hedendaagse jongvolwassenen maar beter vervangen door "more future".

Verder stellen we vast dat mannen iets minder optimist zijn dan vrouwen omdat zij in mindere mate verwachten de levenskwaliteit van hun ouders te kunnen overtreffen.

Tenslotte is er ook het optimisme van de studenten. Van hen verwacht 66% dat zij de levensstandaard van hun ouders gaan overtreffen en 83% dat ze die gaan evenaren of overtreffen.

We zien bij de jongvolwassenen in dit land dus nog een grote mate van optimisme. Het is verheugend te kunnen vaststellen dat "zwakke" groepen in de samenleving in dat optimisme delen. In tegenstelling tot wat in andere landen wordt vastgesteld, verwachten de jongvolwassenen die van bescheiden en zeer bescheiden komaf zijn niet in mindere mate de levensstandaard van hun ouders te kunnen overtreffen. De moslimmigranten en hun afstammelingen zijn zelfs positiever, zien in grotere mate dan de andere jongvolwassenen vooruitgang ten opzichte van hun ouders op alle vlakken, ook op het vlak van gezondheid.

Voor het vastgestelde optimisme kunnen drie mogelijke verklaringen worden gegeven.

De eerste is een mogelijk Belgisch exceptionalisme. De crisis werd hier, zeker na 2009 betrekkelijk goed opgevangen. Van het midden van de jaren negentig tot 2007 was België daarenboven een van de weinige OECD-landen waar de ongelijkheid niet of nauwelijks toenam. Het deel van het totale inkomen dat naar de 20% minst verdienende Belgen ging, nam zelfs toe van 7,9 tot 9% en de GINI-index die inkomensongelijkheid meet, nam af (Causa et al., 2014). We stelden in dit onderzoek trouwens vast dat in België, en dit is in tegenstelling tot wat in verschillende andere landen wordt geobserveerd, mensen van heel bescheiden komaf er niet in mindere, maar in meerdere mate op rekenen vooruitgang te boeken ten opzichte van hun ouders. Als men Belgen vraagt naar hun verwachtingen in het algemeen, dan blijken die pessimistisch en angstig (Elchardus & Smits, 2007:104-124). Peilt men naar hun persoonlijke verwachtingen, dan reflecteert de relatief gunstige Belgische situatie zich duidelijk in hun optimisme.

Een andere mogelijke verklaring zou zijn dat de jongvolwassenen die vandaag 25 tot 35 zijn, hun verwachtingen niet afstellen op de laatste 5 jaar crisis die ze hebben meegemaakt, maar op de jaren van hun adolescentie. Dat waren voor die groep, in België zoals in de meeste westerse landen, betrekkelijk goede jaren. Misschien wordt tijdens de adolescentie een positieve dan wel pessimistische kijk op de toekomst ontwikkeld, die men dan verder in het leven meedraagt, wat er verder ook gebeurt.

Een derde mogelijkheid is dat het optimisme helemaal niet op rationele gronden kan worden begrepen, maar veeleer dient te worden beschouwd als een cultureel script, eigen aan moderne samenlevingen: een geloof in vooruitgang, gekoppeld aan het voluntarisme om dat geloof waar te maken. Optimisme als een morele plicht, zoals Karl Popper het formuleerde.

Er is op dit ogenblik onvoldoende evidentie beschikbaar om tussen die drie mogelijke verklaringen te kiezen of te kunnen oordelen over de bijdrage die elk ervan kan leveren aan de verklaring van het vastgestelde optimisme. De derde verklaring ontleent haar plausibiliteit aan de vaststelling, waartoe verschillende auteurs komen, dat het optimisme of pessimisme maar heel gedeeltelijk op redelijke gronden kan worden verklaard. Dat tonen onze bevindingen eigenlijk ook aan. De biografie van de betrokken personen verklaart tot op zekere hoogte hun optimisme, maar dit laatste verschijnt toch in grote mate als een houding die ook los van de sociale achtergrond bestaat, alsof een cultureel script wordt gevolgd, tot op zekere hoogte los van de omstandigheden waarmee men persoonlijk wordt geconfronteerd. Uiteraard doet de eventuele geldigheid van deze verklaring geen afbreuk aan die van de twee andere mogelijke verklaringen.

Het vooruitgangdenken zit in elk geval diep in de moderne psyche. Wie meent dat hij de levensstandaard van de ouders zal evenaren of verbeteren is merkelijk gelukkiger dan wie vreest dat niet te kunnen doen. Vooruitgang ten opzichte van de ouders draagt sterk bij aan de gelukservaring en grote groepen geloven dat zij die vooruitgang zullen boeken, meerderheden geloven dat zij de levenskwaliteit van hun ouders minstens zullen evenaren. Als dat geloof zou verloren gaan, zou dat een heel nadelig effect hebben op de levenstevredenheid. Vooruitgang, en geloof in vooruitgang, ook materieel, lijkt vooralsnog onmisbaar.

16 Literatuur

- AAPOR. (2011). *Standard Definitions. Final Dispositions of Case Codes and Outcome Rates for Surveys. Revised 2011*. Retrieved 15 april 2014, from <http://aapor.org/Content/NavigationMenu/AboutAAPOR/StandardsampEthics/StandardDefinitions/StandardDefinitions2011.pdf>.
- Andres, L., Anisef, P., Krahn, H., Looker, D., & Thiessen, V. (1999). The Persistence of Social Structure: Cohort, Class and Gender Effects on Occupational Aspirations and Expectations of Canadian Youth. *Journal of Youth Studies*, 2(3), 261-281.
- Arnett, J. J. (2000). High Hopes in a Grim World. Emerging Adults' Views of Their Futures and "Generation X". *Youth & Society*, 31(3), 267-286.
- Bozick, R., Alexander, K., Entwisle, S., Dauber, S., & Kerr, K. (2010). Framing the Future: Revisiting the Place of Educational Expectations in Status Attainment. *Social Forces*, 88(5), 2027-2052.
- Brannan, J., & Nilsen, A. (2002). Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood. *Sociology*, 36, 513-537.
- Causa, O., Araujo, S., Cavaciuti, A., Ruiz, N., & Smidova, Z. (2014). *Economic Growth from the Household Perspective. GDP and Income Distribution Developments*

- Across OECD Countries*. Paris: OECD.
- De Hart, J., & Devilee, J. (2005). Participatie. In SCP (Ed.), *De sociale staat van Nederland*. Den Haag.
- Departement WSE (2011). *De arbeidsmarktsituatie van migranten en hun nakomelingen: in Vlaams en Europees Perspectief*. Brussel.
- Diener E., Emmons, R., Larsen, J. & Griffin S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75
- Dua, P., & Smyth, D. J. (1993). Survey Evidence on Excessive Public Pessimism about the Future Behavior of Unemployment. *Public Opinion Quarterly*, 57, 566-574.
- Eckersley, R. (1999). Dreams and expectations: young people's expected and preferred futures and their significance for education. *Futures*, 31, 73-90.
- Elchardus, M. (1996). *De gemobiliseerde samenleving. Tussen de oude en de nieuwe ordening van de tijd*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In *De sociale klasse voorbij. Over nieuwe scheidslijnen in de samenleving*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, het SCP en de RMO.
- Elchardus, M. (2013). Ongelijkheid in de kennismaatschappij. *S&D*, 70(3), 44-65.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: VUBPress.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2007). *Het grootste geluk*. Leuven: LannooCampus.
- Elchardus, M., & Te Braak, P. (2014). *Kort Technisch Verslag Toekomstonderzoek*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Elchardus, M., & Te Braak, P. (2014). *Uw gezondheidszorg, Uw mening telt! Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering (RIZIV) naar aanleiding van zijn gouden jubileum*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel.
- Elo, I. T. (2009). Social class differences in health and mortality: patterns and explanations in comparative perspective. *Annual Review of Sociology*, 35, 553-572.
- Eskilson, A., & Glenn Wiley, M. (1999). Solving for the X: Aspirations and Expectations of College Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 28(1), 51-70.
- Eurostat. (2014a). *Fertility indicators (demo_find), versie 11 maart 2014*.
- Eurostat. (2014b). *GDP and main components - Current prices (nama_gdp_c), versie 15 april 2014*.
- Fuchs-Heinritz, W. (2000). Zukunftsorientierungen und Verhältnis zu den Eltern. In D. Shell (Ed.), *Jugend 2000, Band 1* (pp. 23-92). Opladen: Leske & Budrich.

- Gamble, A. (2014). The Deflation trap. In *Making Progressive Politics Work* (pp. 37-39). Londen: Policy Network.
- Goertzel, T. G., & Rosenberg, W. L. (1982). *Images of the Future and Socio-Political Attitudes of South Jersey and Philadelphia Young Adults*. Camden (N.J.): Forum for Policy Research and Public Service, Rutgers University.
- Gorodzeisky, A., & Semyonov, M. (2014). Labor Force Participation among Immigrants in 10 Western European Countries: Generation, Gender and Ethnicity [Electronic Version]. *Working paper 2014/284*. Retrieved 11 april 2014 from <http://orff.uc3m.es/bitstream/handle/10016/18316/IC3JM-2014-284.pdf?sequence=3>.
- Heinonen, K., Räikkönen, K., Matthews, K. A., Scheier, M. F., Raitakari, O. T., Pulkki, L., et al. (2006). Socioeconomic Status in Childhood and Adulthood: Associations With Dispositional Optimism and Pessimism Over a 21-Year Follow-Up. *Journal of Personality* 74(4), 1111-1126.
- Hyman, H. H. (1979). The Effect of Unemployment: A neglected problem in modern social research. In R. K. Merton, J. S. Coleman & P. H. Rossi (Eds.), *Qualitative and Quantitative Social Research: Papers in honor of Paul F. Lazarsfeld* (pp. 282-298). New York: Free Press.
- Jacobs, D., Janssens, M., & Swyngedouw, M. (2003). Optimisme en pessimisme in Vlaanderen. Op zoek naar determinanten van algemene en persoonlijke toekomstverwachtingen. In A. P. e. Statistiek (Ed.), *Vlaanderen gepeild!* (pp. 199-229). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Lessing, E. E. (1971). Comparative Extension of Personal and Social-Political Future Time Perspective. *Perceptual and Motor Skills*, 33(2), 415-422.
- Luhmann, N. (1976). The Future Cannot Begin: Temporal Structures in Modern Society. *Social Research*, 43(1), 130-152.
- Maschke, S., & Stecher, L. (2009). Perspektiven von Jugendlichen auf die gesellschaftliche und persönliche Zukunft. *Diskurs- Kindheits- und Jugendforschung*, 4(2), 153-171.
- McElwee, R., & Brittain, L. (2009). Optimism for the World's Future versus the Personal Future: Application to Environmental Attitudes. *Current Psychology*, 28, 133-145.
- Morselli, D. (2013). The olive tree effect: Future time perspective when the future is uncertain. *Culture Psychology*, 19(3), 305-322.
- Newby-Clark, I. R., & Ross, M. (2003). Conceiving the Past and Future. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 807-818.
- OESO. (2010). *Education at a Glance*. Parijs: OECD Publishing.
- Peetsma, T. T. D. (2000). Future Time Perspective as a Predictor of School Investment. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 44(2), 177-192.

- Pelleriaux, K. (1992). *Werkloos, ... en daarna*. Brussel: Eindverhandeling Sociologie, Faculteit Economische, Sociale en Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit Brussel.
- Reynolds, J., Stewart, M., MacDonald, R., & Sischo, L. (2006). Have Adolescents Become Too Ambitious? High School Senior's Educational and Occupational Plans, 1976 to 2000. *Social Problems*, 53(2), 186-206.
- Sewell, W. H., Haller, A. O., & Porstes, A. (1969). The Educational and Early Occupational Achievement Process. *American Sociological Review*, 24(1), 82-92.
- Sletten, M. A. (2011). Limited Expectations? How 14-16-year-old Norwegians in poor families look at their future. *Young*, 19(2), 181-218.
- Tolsma, J., & Wolbers, M. H. J. (2010). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. The Hague: Raad voor Wetenschappelijke Ontwikkeling.
- Trommsdorff, G. (1986). Future time orientation and its relevance for development as action. In R. K. Silbereisen, K. Eyferth & G. Rudinger (Eds.), *Development as action in context: Problem behavior and normal youth development* (pp. 121-136). Berlin: Springer.
- Trommsdorff, G., Lamm, H., & Schmidt, R. W. (1979). A Longitudinal Study of Adolescents' Future Orientation (Time Perspective). *Journal of Youth and Adolescence*, 8(2), 131-147.
- Van Hoof, J. (1987). *De arbeidsmarkt als arena: arbeidsmarktproblemen in sociologisch perspectief*. Amsterdam: SUA.
- Wenglert, L., & Rosén, A.-S. (2000). Measuring optimism-pessimism from beliefs about future events. *Personality and Individual Differences*, 28, 717-728.
- Zaleski, Z., Chelwinski, Z., & Lens, W. (1994). Importance of and optimism-pessimism in predicting solutions to world problems. In Z. Zaleski (Ed.), *Psychology of future orientation* (pp. 207-228). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.